

Regionförbundet Örebro län

Projekt länsamverkan mot s.k. hedersrelaterat våld

April 2005 – april 2006

Sofia Hadders, Social välfärd

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Sammanfattning	3
Rapportens uppbyggnad	4
Bakgrund	5
Syfte och mål	6
Avvikelser från projektplanen.....	8
Genomförda aktiviteter i projektet	9
Inläsning och kunskapsbevakning	9
Knyta kontakter.....	9
Projektorganisation	9
Nätverksbygge	9
Utbildningsinsatser	10
Hedersrelaterat våld	13
Vad är s.k. hedersrelaterat våld?	13
Sammanfattningar av föreläsningar och möten	19
Utgångspunkter för start av förebyggande och stödjande arbete	29
Mänskliga rättigheter	29
Kvinnors rättigheter	29
Barns rättigheter.....	30
Föräldrabalken	30
Socialtjänstlagen	30
LVU, skollagen och brottsbalken	31
Brottsoffers rättigheter	32
Kunskaper om, erfarenheter av och önskemål i Örebro län	34
Erfarenheter, kunskaper och önskemål – detta framkom under de verksamhetsinriktade rådslagen	34
Sammanställning av erfarenheter, kunskaper och önskemål utifrån möten och kontakter med olika aktörer	42
Utvecklingsområden	46
Kunskap	46
Handlingsplaner	47
Samverkan.....	48
Projektets fortsättning	49
Avslutningsvis	50
Litteratur- och källförteckning	51

På uppdrag av länets individ- och familjeomsorgschefer ansökte Kommunförbundet i Örebro län, som från och med den 1 januari 2006 inlemmats i Regionförbundet Örebro län, om medel hos länsstyrelsen för att arbeta med projekt ”länsamverkan mot s.k. hedersrelaterat våld”. Inom ramen för projektet som pågått under perioden april 2005 till och med april 2006 har företrädesvis en höjning av kunskapsnivån om s.k. hedersrelaterat våld hos aktörer som i sin dagliga verksamhet kommer i kontakt med denna problematik fokuserats.

Olika aktörer har fått ge sin bild bland annat av i vilken utsträckning de kommer i kontakt med denna problematik och i vilken utsträckning de anser sig kunna arbeta förebyggande och stödjande i frågor som rör heder. Aktörerna har också fått framföra vad de mest av allt anser sig behöva för att framgent kunna arbeta förebyggande och stödjande. I möten med olika aktörer framträder en känsla av att somliga anser frågor som rör heder så perifer att de inte är att betrakta som viktiga att arbeta med, medan andra, och då företrädesvis människor med direktkontakt med ungdomar, anser sig behöva mera kunskaper om dessa frågor och att det behövs handlingsplaner och samverkan för att ett adekvat stöd skall kunna ges de ungdomar som utsätts.

Det finns idag ingen exakt information om i vilken utsträckning denna problematik förekommer i Örebro län, men att den finns, är tveklöst. För att tillse att de handläggare och stödpersoner som kommer i kontakt med drabbade ungdomar, men främst för att tillse att de ungdomar som behöver stöd och hjälp får det stöd och den hjälp de har rätt till, behöver man i Örebro län arbeta med att se över olika verksamheters skyldigheter och ansvar; man behöver upprätta såväl lokala handlingsplaner som en länsövergripande plan för hur man skall arbeta med frågor som rör heder och man behöver upprätta forum för samverkan.

Det finns idag lagar och konventioner i vilka stöd för såväl förebyggande som stödjande insatser går att finna. Det gäller nu för flera aktörer inom olika verksamheter att lyfta upp dessa styrdokument och med dessa som ”glasögon” titta hur man hanterar frågor som rör hedersproblematik.

Förhoppningsvis kan denna rapport utgöra en kunskapskälla, väcka tankar och föda motivation till att i Örebro län arbeta vidare med denna problematik. Under det pågående projektåret har en plattform för ett fortsatt arbete grundlagts, men det fortsatta arbetet måste utföras av flera aktörer. Kanske du är en av dem?

Rapportens uppbyggnad

I denna rapport redovisas ”projekt länsamverkan mot s.k. hedersrelaterat våld”. Rapporten är indelad i åtta delar. I den första delen redovisas bakgrunden till projektet, dess syfte och mål samt avvikelser från projektplanen. I del två redovisas vilka aktiviteter som företagits inom ramen för projektet. Den tredje delen innehåller kunskap om hedersproblematik och baseras på litteratur och innehåll i de föreläsningar som hållits inom ramen för projektet. Här presenteras också några av de aktörer som kan utgöra kunskapsresurser i frågor som rör hedersproblematik.

Där efter följer en fjärde del i vilken bland annat konventioner och lagar som kan vara bra att utgå ifrån när man börjar arbeta med frågor som rör heder kortfattat presenteras. I den femte delen presenteras hur det ser ut i Örebro län beträffande kunskaper och erfarenheter om hedersproblematik. Avsnittet baseras på information som kommit projektledaren tillgodo genom möten med olika aktörer samt genom de verksamhetsinriktade rådslag som hållits inom ramen för projektet. I den sjätte delen presenteras olika utvecklingsområden som identifierats under projektiden. Den sjunde delen behandlar en fortsättning av projektet och följs av en åttonde avslutande del. Litteratur- och källförteckning återfinns i slutet.

I rapporten används omväxlande termerna barn, ungdomar, flickor, kvinnor, pojkar och män. Detta beror på vilka källor som det hänvisas till i texten. Då det i texten inte hänvisas till någon särskild källa används ordet ungdomar i betydelsen flickor och pojkar under 18 år.

Det hedersrelaterade våldet uppmärksammades i Sverige efter morderna på Pela Atroshi 1999 och Fadime Sahindal 2002. Förtryck och våld i hederns namn drabbar oftast flickor och unga kvinnor men även pojkar utsätts (Länsstyrelsen Stockholms län, 2005; Socialstyrelsen och Länsstyrelserna, 2005a). Ungdomarnas utsatthet förvärras av att det ofta är människor i deras närhet som är förövare och att släkten ofta tar parti emot dem.

Regeringen satsar under perioden 2003 – 2007 totalt 180 miljoner kronor på insatser som kan underlätta situationen för ungdomar som riskerar att utsättas för s.k. hedersrelaterat våld. I juni 2003 beviljade regeringen Länsstyrelsen i Örebro län 300 000 kronor för att kartlägga och analysera behovet av insatser för flickor och unga kvinnor som riskerar att utsättas för s.k. hedersrelaterat våld.

Kartläggningen, som genomfördes under andra halvåret 2003 och början av 2004, inbegrep situationen i länet samt en behovsinventering. Av kartläggningen, som baseras på svar från bland annat skolor, socialtjänst, polismyndighet och kvinnohus, framgick att ett trettiotal flickor under 18 år och ett trettiotal flickor över 18 år hade sökt hjälp för hot eller våld från den egna familjen under år 2003. Vidare framkom av kartläggningen önskemål om en rad åtgärder: utbildning, kompetensutveckling, bildande av nätverk, förslag om anställning av en samordnare i länet för kompetensutveckling och nätverksutbyggnad.

Det framfördes också önskemål om att vara delaktig i det som sker på nationell nivå och att denna kunskap ”tas hem” till länet. Beträffande det rent förebyggande arbetet föreslogs bland annat arbete med föräldrar och barnavårdscentraler. I kartläggningen ställdes inga frågor om i vilken utsträckning man kommit i kontakt med pojkar utsatta för hedersrelaterat våld.

I juni 2004 beviljade regeringen länsstyrelserna 34,5 miljoner kronor för stöd till insatser som riktar sig till ungdomar som riskerar att utsättas för s.k. hedersrelaterat våld. Av detta belopp beviljades Länsstyrelsen i Örebro län 1 miljon kronor för fortsatt stöd till projekt som avser förebyggande arbete mot s.k. hedersrelaterat våld. Stöd till projekt fick fördelas enligt särskilda riktlinjer.

Enligt dessa skulle projekten:

- avse utarbetande av konkreta handlingsplaner för insatser riktade till berörda ungdomar eller
- bidra till samordning på lokal eller regional nivå eller
- stimulera bildandet av nätverk mellan dem som i sin verksamhet kommer i kontakt med målgruppen eller
- attitydpåverkande insatser bland grupper med hederstänkande eller
- utbildningsinsatser för personal inom t.ex. socialtjänst, skola, polis och personer från frivilligorganisationer bl. a kvinnojourer, organisationer bildade på etnisk grund och trossamfund.

Länsstyrelsen kallade i augusti 2004 samman en arbetsgrupp och informerade om ovan. Gruppen återsamlades i november 2004 och i december 2004 arrangerades en konferens, ”Våld och förtryck i hederns namn”. Cirka 400 personer anmälde sig till konferensen. Arbetsgruppens uppdrag ansågs avslutat i och med novembermötet och upplöstes där efter.

I december 2004 ansökte Kommunförbundet Örebro län, som från och med den 1 januari 2006 inlemmats i Regionförbundet Örebro län, om projektmedel för arbete mot s.k. hedersrelaterat våld, hos länsstyrelsen. Arbetet med projektansökan skedde på uppdrag av länets individ- och familjeomsorgschefer. Nedan redovisas kortfattat i punktform vad projektansökan innehöll.

Behov hos målgruppen (utifrån den av länsstyrelsen genomförda kartläggningen)

- Samordning av kompetensutveckling
- Samordning av nätverksbyggande
- Bevakning av det som sker på nationell nivå och den kunskapsutveckling som sker

Projektet syftar till att:

- Utveckla former och metoder för att motverka att ungdomar i Örebro län riskerar att utsättas för s.k. hedersrelaterat våld
- Öka kunskapsnivån inom området för att stödja ett långsiktigt och attitydpåverkande arbete i länet
- Samordna och utveckla insatser som idag erbjuds ungdomar i Örebro län som riskerar att utsättas för s.k. hedersrelaterat våld

Upplägg och innehåll i projektet

- Verka för ökad kunskap och utveckling i Örebro län inom detta område
- Kartlägga och samordna de insatser som pågår i länet
- Utarbeta en handlingsplan för länet utifrån de förutsättningar som finns beskrivna i den genomförda kartläggningen och utifrån pågående insatser
- Knyta och engagera invandrarföreningar i projektet

Övrigt

- Utforma projektorganisation; styrgrupp och arbetsgrupp

Länsstyrelsen beviljade i februari 2005, 745 000 kronor till projekt "länssamverkan mot s.k. hedersrelaterat våld". Sofia Hadders anställdes som projektledare för perioden 15 april, 2005 till och med 14 april, 2006.

I början av projektet preciserades innehållet i projektet utifrån den projektansökan som lämnats in till Länsstyrelsen. Bland annat sågs innebörden av förebyggande arbete över och syftet och målsättningen med projektet preciserades.

Syfte och mål

Syftet med projektet bestämdes till: att initiera och utveckla ett kvalitativt förebyggande arbete avseende frågor om s.k. hedersrelaterat våld, så att ungdomar i Örebro län inte skall riskera att utsättas för s.k. hedersrelaterat våld.

Målet bestämdes till: att mot bakgrund av de erfarenheter som görs i projektet ta fram en handlingsplan utifrån vilken Örebro län kan bedriva och utveckla ett förebyggande arbete mot s.k. hedersrelaterat våld.

För att uppnå målet och för att kunna verka i enlighet med syftet beslöts att följande aktiviteter skulle genomföras:

1. Inläsning av litteratur och kunskapsbevakning i övrigt. Erfarenheter inhämtas bland annat från tidigare genomförda samt pågående projekt och innefattar studiebesök hos olika aktörer (t.ex. ideella organisationer och länsstyrelser i andra län). Tid för genomförande: löpande under projekttiden.
2. Knyta kontakter med olika verksamheter på olika nivåer i länet. Bland dessa kan nämnas ideella organisationer, myndigheter, hälso- och sjukvård, invandrarföreningar, lokala brottsförebyggande råd, olika nätverk (t.ex. länets kvinnofridsgrupp). Projektledarens uppgift var att genom kontakter med olika personer och verksamheter bilda sig en uppfattning om "var man står" avseende kunskap, konkreta aktiviteter och behov när det gäller s.k. hedersrelaterat våld. Tid för genomförande: löpande under projekttiden.
3. Tillskapande av projektorganisation. Inledningsvis föreslog projektledaren en projektorganisation enligt följande.

Styrgrupp med uppgift att följa och stödja projektarbetet, vara samtalspartner för projektledaren och projektgruppen samt "öppna dörrar" för projektet. Engagerade i styrgruppen står för projektets legitimitet och frågans placering på dagordningar.

Arbetsgrupp med uppgift att delta i projektplaneringen, utgöra samtalspartner för projektledaren och bidra med kunskap.

Referensgrupp med uppgift att bidra med kunskaper och erfarenheter, vara rådgivande, förankra projektet med olika intressenter; delta aktivt i projektet utifrån eget intresse. Gruppen svarar för förankring, erfarenheter och kunskaper mellan omvärlden och projektet.

Projektledaren skall ansvara för att projektet genomförs enligt angivna ramar. Projektledaren leder och samordnar arbetet, svarar för interna och externa kontakter, rapporterar till styrgrupp, arbetsgrupp och referensgrupp samt dokumenterar projektarbetet.

4. Nätverksbygge. Utifrån projektledarens kontakter skall lämpliga personer och verksamheter knytas till varandra. Eventuellt tillskapas nya nätverk utöver redan etablerade. Tid för genomförande: löpande under projekttiden.
5. Utbildningsinsatser. Av den av länsstyrelsen genomförda kartläggningen framkom att utbildning och kompetensutveckling efterfrågades. Utbildning kan genomföras i form av riktade utbildningssatsningar gentemot olika verksamhetsområden, t.ex. skola, socialtjänst, frivilligorganisationer. Också "verksamhetsblandade" utbildningar kan komma ifråga. Eftersom projektet löper under begränsad tid och det kan finnas en risk att frågan marginaliseras i konkurrens med andra viktiga frågor kan det möjligen ligga en vinst i att lyfta frågan i parallella sammanhang. Ett sätt att göra detta är att samordna planering och genomförande av utbildning i dessa frågor gemensamt med aktörer som arbetar med närliggande frågor såsom mänskliga rättigheter, jämställdhet, barns rätt och kvinnofrid. Planering och genomförande av utbildningssatsningar kommer att ske hösten 2005 och våren 2006.

6. Handlingsplan. Innan projekttiden löpt ut skall en handlingsplan för länets fortsatta arbete ha sammanställts. Innehållet i planen kommer att baseras på de erfarenheter som görs under projekttiden och kommer därför att sammanställas först i slutet av första kvartalet 2006.

De aktiviteter som företagits inom ramen för projektet har löpande dokumenterats i ett arbetsdokument och kontinuerligt stämts av med projektets arbetsgrupp.

Avvikelser från projektplanen

Projektet har huvudsakligen inriktats på verksamheter inom den kommunala sektorn, vilket delvis kan förklaras med att projektledaren på grund av projektets begränsade resurser, för att kunna åstadkomma något inom ramen för projektet, varit tvungen att fokusera på verksamheter som snabbt visat intresse för frågan om hedersrelaterat våld och som varit intresserade av ett samarbete med projektledaren. Detta innebär att det finns många viktiga aktörer som har erfarenheter av och som berörs av problematiken som inte alls eller endast marginellt kommit i kontakt med projektet.

Tidigt bestämdes att man på grund av den begränsade projekttiden inte skulle lägga allt för stor möda på att rigga en projektorganisation. Detta ledde till att arbetsgruppen kom att bestå av de personer som varit involverade i projektansökan, och inte av personer med särskild kunskap och/eller erfarenhet av hedersproblematik. Någon referensgrupp för projektet tillskapades inte. Projektet har heller inte resulterat i en handlingsplan. Anledningen till detta är att det under projektets gång vuxit fram en känsla av att det vore att börja i "fel ände" att upprätta en handlingsplan.

För att verksamma i länet konstruktivt skall kunna bidra till en handlingsplan för hur denna typ av våld skall hanteras behövs kunskaper om problematiken samt kunskaper om verksamheternas egna möjligheter och skyldigheter i ärenden med inslag av heder. Senare i rapporten redovisas att många personer, som i sina verksamheter kommer i kontakt med hedersproblematik, upplever att de inte har tillräckligt med kunskap för att kunna arbeta med denna problematik. Det är utifrån dessa människors kunskaper och erfarenheter utveckling av en handlingsplan bör påbörjas.

Genomförda aktiviteter i projektet

I detta avsnitt redovisas de aktiviteter som företagits inom ramen för projektet.

Inläsning och kunskapsbevakning

Projektledaren har haft till uppgift att bevaka kunskapsområdet ”hedersrelaterat våld”. Ett urval av den litteratur och de artiklar projektledaren läst har sammanställts i en litteraturförteckning.

Knyta kontakter

Projektledaren har under projektet träffat en rad aktörer som arbetar med hedersproblematik eller som på något sätt utgör en resurs i dessa frågor. Projektledaren har också deltagit på konferenser och utbildningar i ämnet. Sammantaget fördelar sig dessa aktiviteter enligt nedan:

- Möten med enskilda aktörer utanför länet: 13
- Deltagande i utbildningar/konferenser utanför länet: 5
- Möten med nätverk/grupper i Örebro län: 31
- Möten med enskilda aktörer i Örebro län: 36
- Deltagande i utbildningar/konferenser i Örebro län: 6

De aktörer med vilka projektledaren endast haft telefonkontakt redovisas inte.

Projektorganisation

Samrådsgruppen för alkohol- och narkotikapreventivt arbete i Örebro län, där bland annat landshövdingen, länspolismästaren, landstingsdirektören och Kommunförbundet Örebro Län: s ordförande ingått har utgjort projektets styrgrupp. Styrgruppen har informerats vid fem tillfällen. Då fokus för styrgruppen primärt varit det alkohol- och narkotikapreventiva arbetet har projekt ”länsamverkan mot s.k. hedersrelaterat våld” haft en relativt undanskymd plats i sammanhanget.

Projektets arbetsgrupp har bestått av de personer som arbetade med projektansökan inför projektet. Dessa var Annika Algeblad, senare ersatt av Ingemar Savonen, länsstyrelsen, Marie Gustafsson, SocialtjänstFoUrum, Ingrid Nyström, representant för Örebro läns individ- och familjeomsorgschefer och Lilian Iwarson Sporrang, Örebro läns landstings projektledare för Kvinnofrid. Arbetsgruppen har sammanträffat sju gånger.

Nätverksbygge

En av projektledarens ”nätverksbyggarfunktioner” har bestått i att hänvisa verksamma som i sin verksamhet kommit i kontakt med hedersproblematik till olika stödverksamheter med särskild kunskap om hedersproblematik. Projektledaren har också kunnat hänvisa dessa till andra personer i länet som kommit i kontakt med problematiken för att de skulle kunna utbyta erfarenheter. Nätverksarbete har också möjliggjorts genom de utbildningsaktiviteter som arrangerats. I samband med dessa har personer som tidigare inte träffats fått möjligheter att skapa nya kontakter och utbyta erfarenheter.

Utbildningsinsatser

Inom ramen för projektet har tio utbildningstillfällen hållits. 271 ”personer” har deltagit i utbildningarna. Antalet ”personer” skall ses med reservation för att några personer deltagit vid mer än ett utbildningstillfälle. Fem av utbildningstillfällena har haft karaktären av verksamhetsinriktade rådslag som syftat till att sprida kunskap om hedersproblematik och till att inhämta kunskap om var olika verksamheter ”står” när det gäller kunskap och erfarenheter av problematiken.

För att kunna föra diskussioner i samband med rådslagen begränsades antalet platser som erbjöds. Platserna fördelades proportionerligt över länet. I samband med varje rådslag hölls gruppdiskussioner som sammanfattades gemensamt. 141 personer deltog i de verksamhetsinriktade rådslagen. Senare i rapporten redovisas innehållet i de föreläsningar som hållits i samband med rådslagen samt en sammanställning av vad som framkommit efter att deltagarna skriftligen besvarat frågor i samband med rådslagen.

Rådslag för bland annat ideella föreningar som visat intresse för hedersproblematik

Representanter från följande föreningar inbjöds till detta rådslag: Afrikas Horn Kulturcenter, Bella, länets fyra brottsofferjourer, Bosniska Islamiska församlingen, Demokratiska kvinnoförbundet i iranska Kurdistan, Eritreanska Föreningen i Örebro, Invandrar och Flyktingstöd Center i Örebro, länets två kvinnohus, Manligt nätverk för kvinnofrid, RFSL, Rädda Barnen i Hallsberg, Karlskoga-Degerfors och i Örebro, Svenska Kyrkan - Diakonicentrum, Syrisk-ortodoxa St: a Mariakyrkan och Örebros muslimska ungdomsförening.

En beklaglig men lärorik planeringsmiss i arbetet med detta rådslag var att det fastställda datumet sammanföll med den muslimska fastemånaden ramadan. Detta bidrog till att representanter från de muslimska föreningarna inte kunde närvara. Detta är en erfarenhet att ta fasta på inför planering av kommande arrangemang! Tolv förenings-/verksamhetsrepresentanter deltog samt två personer från projektets arbetsgrupp och en person från Örebro kommun. De föreningar som var representerade var: Diakonicentrum, BOJ Örebro-Lekeberg, Örebros Manliga Nätverk för kvinnofrid, Syrisk-ortodoxa St:a Mariakyrkan, Rädda Barnen, Kvinnohuset i Örebro och Demokratiska kvinnoförbundet i iranska Kurdistan.

Rådslag för socialtjänsten

Genomförandet av rådslaget för verksamma inom socialtjänsten förankrades hos länets individ- och familjeomsorgschefer. Dessa åtog sig att tillse att varje kommun skickade representanter till rådslaget. Örebro kommun tilldelades tolv platser och de övriga kommunerna i länet två platser vardera. Följande kommuner var inte representerade på rådslaget: Askersund, Lekeberg, Lindsberg och Ljusnarsberg. Utöver representanter för kommunernas socialtjänst fanns också stödcentrum för unga brottsoffer och SocialtjänstFoUrum representerade. Totalt deltog 26 personer.

Rådslag för polisen

Genomförande av rådslaget för poliser förankrades hos länspolismästaren genom kontakt med polisens brottsoffersamordnare Lisbet Bolin. Bolin var behjälplig med att fördela antalet platser i länet och genom henne uppdrogs chefer för de olika polisområdena att välja ut personal till rådslaget. Närvarade gjorde polisens brottsoffersamordnare, sju representanter för närpolisområde Örebro, fyra från länskriminalen, två från norra närpolisområdet, tre från västra närpolisområdet, tre från södra länspolisområdet, en från hundenheten och en representant för brottsförebyggande rådet i Örebro.

Rådslag för skolsköterskor och skolkuratorer

Genomförande av ett rådslag för skolsköterskor och skolkuratorer möjliggjordes efter kontakt med referensgruppen för länets skolsköterskor, som åtog sig att hjälpa mig med att få namn på skolsköterskor och skolkuratorer i länet som skulle bjudas in. Ingrid Gustafsson har varit min huvudsakliga kontaktperson i denna grupp. Utöver de personer som valdes ut för att få en personlig inbjudan till rådslandet var det många andra som visade intresse för att få delta. På grund av det begränsade antalet platser var jag tvungen att säga nej till flera intresserade. Tyvärr fick jag i efterhand konstatera att några av de som anmält sig inte kom vilket var beklagligt med tanke på att det var många som velat ta deras platser. Totalt deltog 39 personer.

Rådslag för verksamma inom fritidsgårdsverksamhet

Bakgrunden till idén att arrangera ett rådslag för fritidsgårdsfolk var ett möte med fritidsgårdsföreståndare i Örebro kommun. Vid detta möte visade det sig att dessa i olika grad hade erfarenhet av s.k. hedersrelaterat våld. En sak man reflekterat över var att pojkar dominerar på gårdarna. Man nämnde att "flickorna finns hos oss till 6: an, sedan slutar de" och att "vi har få tjejer men många bröder". Någon berättade att man vid samtal med föräldrar kunde uppleva dessa som radikala men att de också gav uttryck för att "om det inte vore för släkten så skulle våra flickor få vara på fritidsgården".

Det går inte att utesluta att det ligger något i ett sådant uttalande. Enligt Schlytter (2004) fordras ett stort mod, både från flickor och från föräldrars sida att våga gå emot den egna kulturens normer. En fritidsgårdsföreståndare resonerade om att (invandrar-) föräldrar kan behöva få veta vad man gör på gården; för dem kanske en föreningsgård är en förening med en massa "gubbar". Föräldrarna måste få veta att man på fritidsgården har en massa olika aktiviteter och att man träffas för att umgås. På frågan om de har bra kanaler för samarbete i de fall de kommer i kontakt med hedersproblematik svarade man nej!

En fundering från en föreståndare var att man ibland funderade på om man gör mer skada än nytta när man lägger sig i. En fråga som kom upp var: - "När är det uppfostran och när är det förtryck?". På gårdarna har man uppmärksammat konkreta problemsituationer som när det i maj sprids oro inför sommaren med anledning av eventuella planerade giftermål och då ungdomar utsätts för hot om att bli hemskickade.

Christer Moll, ungdomskonsulent fritid ungdom (under kultur- och medborgarförvaltningen) i Örebro kommun har varit kontaktperson när det gällt att nå ut till fritidsgårdarna i Örebro kommun. För att få kontakt med fritidsgårdsfolk i övriga länets kommuner, kontaktade jag samtliga kommuner och bad att få prata med den person i kommunen som ansvarade för kommunal fritidsgårdsverksamhet.

I samtal med dessa personer fick jag reda på vem jag skulle skicka inbjudningar inför rådslandet till. Antalet platser begränsades till två per kommunal fritidsgård. Av länets tolv kommuner hörsammades inbjudan (trots ett par påminnelser) endast av Örebro och Kumla. 30 personer närvarade. Utöver fritidsgårdsfolk var Hazim Gurda, från Bosniska Islamiska församlingen, inbjuden till föreläsningen på rådslandet.

Storrådslag

Efter de fem verksamhetsinriktade rådslagen inbjöds de som tidigare deltagit i något av dessa till ett "storrådslag". En tanke med storrådslandet var att tillföra åhörarna ytterligare kunskap om hedersproblematik. En annan var att storrådslandet skulle utgöra en "plattform" utifrån vilken ett fortsatt arbete med nätverksbygge och handlingsplaner skulle kunna utvecklas. Med anledning av att det vid genomförandet av storrådslandet den 1 mars 2006 inte var fastställt om detta projekt

skulle fortsätta efter den 14 april 2006 eller inte, ställdes de planerade gruppdiskussionerna in och endast föreläsningen hölls. 71 personer närvarade och verksamheterna var representerade enligt följande:

Projektets arbetsgrupp:	4 personer
ÖreBRÅ:	1 person
Fritidsgårdsfolk:	9 personer
Föreningar:	8 personer varav en praktikant
Polis:	10 personer
Skolsköterskor/-kuratorer:	28 personer varav en praktikant
Socialtjänsten:	11 personer varav en praktikant

Övriga utbildningar hölls för en grupp bestående av representanter från olika verksamheter, en för jourhemsfamiljerepresentanter i Örebro, en för ÖreBRÅ och en för representanter från länets olika brottsförebyggande råd.

I denna del av rapporten redovisas delar av befintlig kunskap om hedersproblematik. Redovisningen gör på inget sätt anspråk på att vara fullständig. Kunskapsavsnittet är indelat i två delar. I den första delen behandlas vad som avses med s.k. hedersrelaterat våld, omfattningen av problematiken, reaktioner som kan följa på att man utsatts för brott samt förebyggande arbete. Där efter redovisas sammanfattningar av de föreläsningar som hållits i samband med rådslagen samt anteckningar från möten med aktörer utanför Örebro län, som arbetar med s.k. hedersrelaterat våld.

Vad är s.k. hedersrelaterat våld?

Det råder olika uppfattningar och föreställningar om vad som menas med hedersrelaterat våld (Kvinnoforum, 2005; Reyes, 2005). Många är dock överens om att våldet i första hand riktar sig mot enskildas mänskliga rättigheter – rätten till egen åsikt, rätten till frihet, rätten att bestämma över sitt eget liv, rätten att fritt välja äktenskapspartner och därmed rätten till egen kärlek. Genom detta står det hedersrelaterade våldet i direkt motsättning till demokrati och jämställdhet (Länsstyrelsen Västra Götalands län, 2005).

Socialstyrelsen fick i juni 2004 ett uppdrag från regeringen om att i samråd med länsstyrelserna utreda hur ett nationellt konsultativt stöd för professionella som kommer i kontakt med ungdomar som riskerar att utsättas för s.k. hedersrelaterat våld, kan utformas inom befintlig myndighetsstruktur¹. I ”Nationellt konsultativt stöd för socialtjänst och andra verksamheter i arbetet mot hedersrelaterat våld” (Socialstyrelsen och Länsstyrelserna, 2005a) presenterades följande tolkning av hedersrelaterat våld:

- Våldet ses och uttalas av kollektivet som en legitim, oundviklig handling för att straffa kvinnors olydnad, bevara familjens heder och värna om släktens sociala överlevnad.
- Hederstänkandet har en avgörande roll.
- Våldet är planerat.
- Våldet är kollektivt sanktionerat och beslutat, i vissa fall även kollektivt utövat.
- Förövarna beskyddas av merparten av släkten/kollektivet.
- Våldet drabbar individer av kvinnokön från det att de blir köns mogna, dvs. från ca tolv-tretton års ålder och under resten av livet.
- Våldet kan även drabba pojkar och unga män om de stödjer eller beskyddar en flicka eller kvinna som inte fogar sig.
- Våldet är framför allt
 - psykiskt (kränkning, skuld – och skambeläggning, förödmjukelser, nedvärdering, undandragen kärlek och omsorg, förföljelse, hot)
 - socialt (isolering, förbud att delta i normala aktiviteter i samhället, tvång till avvikande klädsel, avvikande beteende, ekonomisk nöd, ofrivilligt bortförande)
 - i förlängningen är våldet ofta även sexuellt (tvång till oönskat sex med okänd/oönskad person genom ofrivilligt äktenskap)
 - fysiskt (från örfil till mord).
- Ett rykte kan vara tillräckligt skäl för bestraffning.
- Våldet kan även utövas mot individer av bägge kön på grund av sexuell läggning som av kollektivet utdöms som avvikande och mot kvinnor om de inte är fruktsamma.

¹ I regeringens proposition 2005/06:155 “Makt att forma samhället och sitt eget liv – nya mål i jämställdhetspolitiken”, från mars 2006, nämns att ett nationellt konsultativt stöd planeras som en försöksverksamhet.

Förutom nämnda punkter kan tilläggas:

- Även pojkar och unga män kan utsättas direkt av hedersrelaterat våld då de har en relation med eller ingår äktenskap med kvinna som inte accepteras av pojkens familj och släkt.
- Utövarna av hedersrelaterat våld är i första hand män som står nära de utsatta, men även närstående kvinnor kan delta.
- Våldet består också i indirekt påtvingade arrangerade äktenskap. Flickan vågar eller vill genom sin beroendeställning inte ifrågasätta det arrangerade äktenskapet.

Som framgår ovan kan heterosexuella pojkar och män drabbas av hedersrelaterat våld. Då pojkars liv inte kontrolleras och begränsas lika mycket som flickors, tar sig detta våld andra uttryck. Ovan nämns tvångsäktenskap, men pojkar och unga män drabbas också då de utses till övervakare för sina systrar och kvinnliga släktingar och när de under hot, å släktens vägnar, tvingas mördas (Johnsson-Latham, 2005). Inom ramen för ”projekt länsövervakning mot s.k. hedersrelaterat våld” har projektledaren fått kännedom om att hedersrelaterat våld kan drabba vuxna män. I det aktuella fallet drabbades mannen efter en skilsmässa av att hans släkt totalt isolerade honom samt förtalade honom. Av litteraturen att döma tycks denna aspekt av hedersproblematiken vara tämligen outforskad.

Enligt Swanberg (2002) har revolterande flickor med invandrarbakgrund svårare än andra misshandlade kvinnor att söka hjälp. Anledningen till detta är att flickan skuldbelägger sig själv, hennes släkt anser henne skyldig och den patriarkala strukturen i vilken hon lever ger mannen rätt, och skyldighet, att i uppfostringsyfte straffa henne. Enligt de los Reyes (2003) befinner sig flickor och unga kvinnor som söker hjälp i en extremt utsatt situation. Många av de unga kvinnor som flyr från sina familjer har misshandlats eller hotats under en lång period innan de bestämmer sig för att bryta upp. Det är inte heller ovanligt att även andra familjemedlemmar utsätts för misshandel och att detta är en bakgrund till den hotsituation som flickorna flyr ifrån.

För många av flickorna har kontrollen, och olika former av bestraffning, tilltagit i och med inträdet i puberteten och det är när de strategier som används för att kunna hantera situationen inte längre fungerar som en flykt blir aktuell (de los Reyes, 2003). Kontroll av flickors beteende, upprepade hot och misshandel bör, enligt de los Reyes (ibid.) ses som komponenter i en lång process där flickorna socialiseras i en maktstruktur baserad på våldsutövande. Genom att se våldet som ett kontinuum kan man se samband mellan olika former av våld. Mindre grad av våld, som kanske inte är kriminaliserat och kanske till och med är accepterat, återfinns på samma skala som grovt våld (Lundgren m.fl., 2001).

Knutagård och Nidsjö (2004) beskriver att hedersrelaterat våld på grund av sexuell läggning förekommer i ”*verksamhetsystem i vilkas kultur det finns en heteronormativ hederskodex, som kräver våld för att återföra medlemmar till denna eller för att exkludera dem*” och enligt dem skiljer sig det hedersrelaterade våldet från det homofientliga våldet enligt följande: hedersrelaterat våld på grund av sexuell läggning riktas mot vad de unga gör, medan homofientligt våld riktas mot ungdomarna utifrån vad personen är.

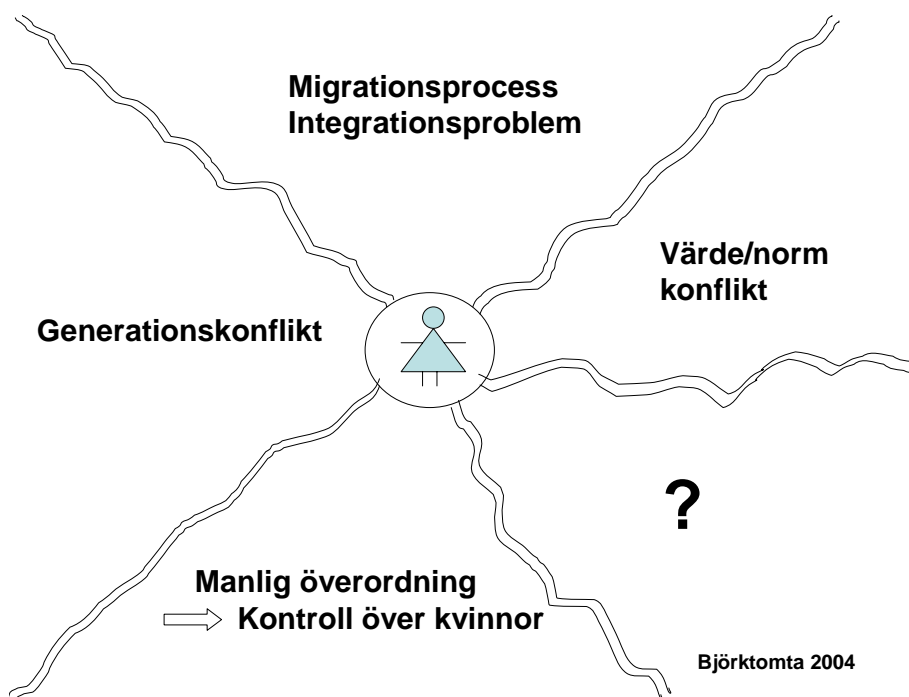
Liksom när det gäller annat hedersrelaterat våld är detta våld mot ungdomar inte utmärkande för någon särskild kultur, etnicitet eller religion. Knutagård och Nidsjö: s undersökning visar att denna typ av våld kan riktas mot ungdomar som man vanligtvis inte tänker på i detta sammanhang, till exempel adopterade och funktionshindrade. I deras kartläggning framkom att ungdomar som utsätts för hedersrelaterat våld på grund av sexuell läggning är mycket

osynliggjorda vilket de bland annat tror beror på att yrkesverksamma har bristfälliga kunskaper om sexualitet, ungdomars sexuella läggning, situationen för ungdomar som är homo- eller bisexuella och hedersrelaterat våld.

Utöver att det finns olika definitioner av s.k. hedersrelaterat våld förklaras t.ex. hedersmord utifrån olika ståndpunkter. Björktomta (2005) identifierade följande tre ståndpunkter:

- hedersmord ses som en enskild persons handlande och som överhuvudtaget inte har något med kultur att göra
- hedersmord handlar om ytterligare en aspekt av det universella våldet mot kvinnor
- hedersmord har med kultur att göra.

Björktomta (ibid.) själv har valt att se de olika uppfattningar om vad som ligger bakom kontrollen, våldet, hot om våld, misshandeln och mordet som pusselbitar, som både går in i och överlappar varandra, snarare än som enskilda heltäckande förklaringar till det hedersrelaterade våldet. Björktomta har identifierat följande fem pusselbitar: migrationsprocessen kombinerat med integrationsproblem, värde/normkonflikt, generationskonflikt inom familjen, könsmässigt förtryck där manlig överordning är en förutsättning för att kunna behålla makten över kvinnorna och individ- och familjespecifika förutsättningar och problem. Bitarna illustreras i bilden nedan.

Socialstyrelsens tolkning av s.k. hedersrelaterat våld som presenterades ovan tydliggör problematikens ”spännvidd”. Denna tolkning visar när den kombineras med Björktomtas ”pusselbitar” och ses i ljuset av att drabbade ungdomar kommer i kontakt med en rad olika aktörer, enligt mig, en problematik som kräver insatser från flera olika aktörer under en längre tidsperiod. Enligt jurist Pernilla Leviner (2005), jurist och doktorand i social straffrätt är det många aktörer som kan vara berörda när det handlar om brott mot barn. Bland dessa kan nämnas skola, hälso- och sjukvård, socialförvaltning, förvaltningsdomstol (LVU), polis/åklagare och allmän domstol (brottmål). Samtliga dessa aktörer bör ha någon kunskap och förberedelse att se och bemöta barn och ungdomar som lever ett hedersrelaterat liv.

Det är ensamt där ute. Familjen, släkten, jämnåriga av båda könen samt inte minst religionen och de inre, inpräntade reglerna straffar hårt. Den omsorg, trygghet och självklara samhörighet som utgör den stabila familjestrukturens och den stora släktens goda sida vänds i bortstötning. Det drar ohyggligt kallt när kollektivet vänder sig bort från individen i vrede och förakt. Släkten är lukt av mat, inbjudan till fest, stöd i motgång, löfte om framtid och skydd mot tillvarons alla hot. De som trots allt /.../ bestämmer sig för att sätta sig upp mot släktens krav på lydnad måste vara mycket starka.

Det är sorgligt att tänka i sådana banor. Men det är möjligen så att det är de allra starkaste flickorna som dödas. Av dem som lyfter vapnet krävs mindre styrka än av de hårt hållna invandrarflickor som i någon mån vill leva som moderna, unga svenskor.

Ur: *Hedersmordet på Pela* av Swanberg, 2002

Omfattning av hedersrelaterat våld

Hedersrelaterat våld är ett globalt problem (Björktomta, 2005; Kvinnoforum, 2005) som förekommer i hela världen men mest i Indien, Pakistan, Bangladesh och länder i Mellanöstern. (Om kvinnlig könsstympning inkluderas även i delar av Afrika.) På senare år har företeelsen förekommit i Europa (Kvinnoforum, 2005). Varje år mördas tusentals flickor och kvinnor i hederns namn. Årligen handlar det om att upp till 5000 kvinnor, på grund av heder, mördas av sina manliga närstående (www.amnesty.se).

Under perioden 2002 - 2003 kartlade länsstyrelserna förekomsten i Sverige av s.k. hedersrelaterat våld riktat mot flickor och unga kvinnor från deras nära anhöriga. Totalt bedömdes 1500 – 2000 personer vara utsatta. Av dessa bedömdes 10-15 %, vara av behov av skyddat boende (Kvinnoforum, 2005). Kartläggningen omfattade inte s.k. hedersrelaterat våld mot pojkar och inte heller förekomst av hedersrelaterat våld på grund av sexuell läggning. Av den rapport som Länsstyrelsen i Örebro län presenterade, och som baseras på svar från bland annat skolor, socialtjänst, polismyndighet och kvinnohus, framgår att ett trettiofem flickor under 18 år och ett trettiofem flickor över 18 år hade sökt hjälp för hot eller våld från den egna familjen under år 2003.

Ungdomar drabbas, enligt Hindberg (2004) oftare än barn, av så kallat hedersrelaterat våld. Något som är specifikt när det gäller brott mot barn är att det ofta en närstående som är misstänkt och att det sällan finns vittnen (Leviner, 2005). Enligt de los Reyes (2003) är gruppen ”utsatta flickor” troligen till stora delar osynlig och hon hänvisar till forskning som visar att bland annat lojalitet, känslor av skam och vanmakt kan stå i vägen för kvinnor och barn när det gäller att vända sig utanför den närmaste kretsen för att söka hjälp när de misshandlats.

En anledning till varför barn inte berättar att de utsatts för brott inom familjen är att barn nästan alltid skyddar och försvarar sina föräldrar (Hindberg, 2004). Brott inom familjen talar man inte om, varken inom familjen eller med någon annan (ibid.) En annan anledning är att barnen kan känna att det har sig självt att skylla vilket är en inställning som också kan understödjas av omgivningen (ibid.) En tredje anledning kan vara att man är rädd för vilka konsekvenserna kan bli om man berättar. Att inte bli trodd, att förövaren kommer att hamna i fängelse, att familjen splittras, att själv bli placerad i familjehem eller på institution är funderingar och farhågor som kan göra att äldre barn väljer att behålla sin hemlighet (ibid.).

Knutagård och Nidsjö (2004) menar att med tanke på att ungdomarna själva är en del av den kultur de skall anmäla och att de kan ha internaliserat skammen och i vissa fall kan se våldet som berättigat, inte går att göra annat än att anta att det finns ett mörkertal. Att berätta om våld och övergrepp förutsätter också att man har någon att vända sig till. Idag saknas statistik där motivet till brottet framgår och brott som utförs i hederns namn, registreras statistiskt som våld i nära relationer, mord eller självmord (Kvinnoforum, 2005).

I ett pressmeddelande från Regeringskansliet (2005) meddelades att regeringen uppdrar åt Socialstyrelsen att ånyo kartlägga förekomsten av hedersrelaterat våld. Motiveringen är att man anser det angeläget att få en klarare bild av hur vanligt det är att ungdomar utsätts för hedersrelaterat våld och hot om våld från anhöriga. Den planerade kartläggningen skall vara uppdelad på kön och särredovisa omfattningen av hedersrelaterat hot och våld mot ungdomar på grund av deras sexuella läggning. När kartläggningen väl är genomförd får vi förhoppningsvis en tydligare bild av i vilken omfattning ungdomar i Örebro län utsätts för hedersrelaterat våld och hot om våld.

Reaktioner som följd av brott

Det är vanligt att en mängd känslomässiga reaktioner följer på att man drabbats av brott. Förutom materiella och ekonomiska konsekvenser är det oftast de psykiska konsekvenserna som upplevs som värst. Att ha kränkts eller skadats av en annan person är det som kan upplevas som svårast för offret att hantera. Brottsoffret drabbas ofta av känslor av skuld och skam; att skuldbelägga sig själv som brottsoffer är vanligt, även om det är gärningsmannen som har anledning att skämmas. Att bli utsatt för brott kan, enligt Hindberg (2004) innebära att en ung person, som är på väg mot ökad autonomi och inre säkerhet, i stället övermannas av känslor av maktlöshet och rädsla. Inte att förglömma är att brottsoffer för att kunna hantera det inträffade ofta använder sig av olika strategier. Dessa kan t.ex. vara förnekande av det inträffade eller bortträngning.

När det gäller ungdomar utsatta för s.k. hedersrelaterat våld nämner des los Reyes (2003) strategier såsom att inordna sig, att ljuga och att leva dubbelliv. Dessa strategier kan i sig vara psykiskt krävande. Enligt Kvinnoforum (2005) bör man vara medveten om att flickor som utsätts för, eller som lever ett hedersrelaterat liv, kan ge uttryck för detta genom att få symptom av anorexi och genom att bete sig självdestruktivt, till exempel genom att skära sig eller bränna sig själv. Det är viktigt att veta att personer som drabbas av tillsynes likartade brott kan reagera helt olika. Faktorer som spelar roll för hur offret reagerar är till exempel om man har tidigare erfarenheter av kränkning och våld, offrets beroendeställning i förhållande till förövaren och tillgång till socialt nätverk (Brottsoffermyndigheten, 2005).

Förebyggande arbete

I länsstyrelsens riktlinjer för fördelningar av medel för att arbeta med hedersproblematik betonades det förebyggande arbetet. Enligt Brottsförebyggande rådet, BRÅ, (1999:5) innebär brottsförebyggande arbete – brottsprevention - ”åtgärder som syftar till att påverka faktorer som främjar eller hämmar människors brottsliga beteende”. Med social prevention avses att påverka människors benägenhet (motivation) att begå brott. En av de saker man med social prevention vill bygga upp hos människor är banden till det konventionella samhället med vilket menas människans bindningar till de normer, värderingar och allmänt accepterade aktiviteter som vardagslivet är uppbyggt kring.

Starka band antas medföra att individen riskerar att förlora mycket på att begå brott. Åtgärder för att stärka banden till det konventionella samhället kan gälla små barn, ungdomar och i vissa fall vuxna. Skolan och fritidssektorn är i många fall lämpliga arenor för sådana insatser (BRÅ, 1999:5). När det gäller brottsprevention avseende s.k. hedersrelaterat våld, framförs ibland lämpligheten att bedriva förebyggande arbete i invandrarföreningar, något som också ifrågasätts.

En viktig del av förebyggande arbete är att arbeta med att främja ett aktivt ställningstagande mot brott. Sådant arbete kan inriktas på att stärka de flickor och pojkar som kan komma att drabbas eller har drabbats av det s.k. hedersrelaterade våldet, men också på verksamheter som på något sätt har ett ansvar, skyldighet, eller särskilt intresse för att stötta ungdomar som riskerar att

utsättas för eller redan utsatts för detta våld, hot om våld eller begränsningar av livsutrymme. Här åsyftas verksamheter i kommunerna (skola, ungdomsverksamhet, socialtjänst och fritidsverksamhet) men också polis och hälso- och sjukvård. Andra lämpliga verksamheter skulle kunna vara Migrationsverket, ideella organisationer och andra intresseföreningar.

Enligt BRÅ (1996) löper människor som en gång utsatts för brott en ökad risk att bli utsatta på nytt. Särskilt tydligt är detta när det gäller brottsoffer som lever i en situation där de kontinuerligt utsätts för brott, och BRÅ (ibid.) nämner särskilt familjer där våld och övergrepp förekommer. Det finns således en nära koppling mellan brottsförebyggande arbete och brottsofferarbete. När det gäller det förebyggande arbetet skiljer sig inte hedersproblematiken från den som rör våld mot kvinnor, vilken kräver att många aktörer tar sitt ansvar och bildar en kedja utifrån medvetenhet och kompetens (BRÅ, 2002:8). Leviner (2005) påpekar att det ofta är många aktörer som berörs när det handlar om brott mot barn.

Detta talar för att det förebyggande och stödjande arbetet bör ta sin utgångspunkt hos flera samhällsaktörer. Kvinnoforum (2005) menar att problemens komplexitet kräver en rad förebyggande insatser och att dessa bedrivs på flera olika sätt för att kunna göra verkan på flera håll i samhället även om den viktigaste arenan, enligt Kvinnoforum, är skolan. Eftersom i stort sett alla ungdomar har kontakt med skolan, är skolan den verksamhet som har störst möjligheter att fånga upp ungdomar som utsatts för brott. Lärarna är den yrkesgrupp som har den bredaste kontaktytan och den närmsta kontakten med eleverna, varför deras roll är central. Även elevhälsovården kan spela en viktig roll liksom ungdomsmottagningarna, som ofta har nära samarbete med skolan (Mjörnell, 2005).

Enligt Kvinnoforum (2005) är en nödvändig förebyggande åtgärd för att kunna åstadkomma förändringar att skapa diskussionsforum och att utbilda folk i frågan. Många gånger kan diskussioner föras utan att det hedersrelaterade våldet nämns. Diskussionerna kan istället handla om frågor som rör livsutrymme, att vara tonåring i Sverige, föräldraskap, sexualitet, mänskliga rättigheter och könsroller.

Lästips:

- Gender Development Network har tagit fram en studiehandbok (Mjörnell, 2005) som bygger på Fadime Sahindals tal i Riksdagshuset 2001. Handboken kan förslagsvis användas som diskussionsunderlag i samtal med ungdomar.

Hedersrelaterat våld är en specifik typ av våld mot flickor och kvinnor. Det är också ett våld som drabbar unga pojkar och män. Utan att göra någon särskild prioritering av vilken offergrupp som är viktigare än någon annan är det av stor betydelse att hedersrelaterat våld uppmärksammas särskilt. Att se och erkänna ett problem är oftast det första och kanske viktigaste steget för att kunna angripa det. Johnsson-Latham (2005) konstaterar dock att vi idag har liten kunskap om vilka åtgärder som behövs för att faktiskt minska våld mot kvinnor. Mot bakgrund av detta kan det vara viktigt att beakta att ett arbete som tar sikte på att utveckla myndigheters och kommuners arbetssätt, relationer mellan myndigheter och familjer, initiering av diskussioner om jämställdhet och patriarkala mönster, attitydpåverkan, kompetens- och kunskapsutveckling är något som inte snabbt låter sig göras. Långsiktighet i ett förebyggande arbete är nödvändigt.

Sammanfattningar av föreläsningar och möten

Föreläsning vid rådslag för bland annat ideella föreningar

Föreläsare på rådslaget för bland annat ideella föreningar som visat intresse för hedersproblematik var Bernardita Nunez, ordförande i Terrafem². Rubriken för föredraget var *Terrafems roll i förebyggande och stödjande arbete – med fokus på hedersproblematik*. Terrafem har en juristjour där juriststuderande med utländsk härkomst kan vägleda och ge råd på för närvarande 10 språk och ett tjejhus för tjejer mellan 18-26 år. De driver också en rikstäckande jourtelefon för kvinnor och flickor med utländsk härkomst. Centrala ”teman” i hedersproblematiken är enligt Nunez rykten, kyskhet och skam.

När det gäller hedersrelaterat våld kan detta ta sig många andra uttryck än faktiskt våld, till exempel begränsningar av livsutrymme. Nunez betonade att flickorna själva är experter på sin situation och hon nämnde att flickorna ofta provat många strategier för att överleva i familjen. Våldets mekanismer handlar enligt Nunez om *makt, kontroll* och *fysiskt våld*. Ofta kan det räcka med makt och kontroll. Våld förklaras ske ”i hederns namn” men det är enligt Nunez, ”samma typ” av våld som annat våld mot kvinnor. Nunez ”ser” tre samhällsliga hinder för att ge de utsatta flickorna adekvat stöd och hjälp: fördomar, våldets ”kulturalisering” och diskriminerande uppfattningar.

Vidare påpekade Nunez att det är viktigt att inte generalisera en persons berättelse till att gälla ”samtliga” personer med samma bakgrund och hon varnade för en uppdelning mellan ”vi” och ”dom”. Nunez betonade betydelsen av att tro och möta varje drabbad flicka utifrån hennes egen berättelse. När det gäller förebyggande arbete framhöll Nunez vikten av att arbeta utifrån ett ”vi-perspektiv”.

Föreläsning vid rådslag för socialtjänsten

På rådslaget för socialtjänsten föreläste Sureya Calli från resursteamet Famnen³ i Uppsala. Rubriken för Callis föredrag var *Famnen i Uppsala – ett forum för ungdomar som lever i mångkulturella familjer*. Calli arbetar som rådgivare i familjefrågor och Famnen, som varit igång sedan våren 2004, serverar Uppsala kommun. På Famnen ser man hur komplex frågan om s.k. hedersrelaterat våld är. Den rymmer generationsfrågor, identitetsfrågor, frågor om könsmaktsordning, frågor om normer och värderingar, genusfrågor, etnicitetsfrågor, rasfrågor m.m.

De som arbetar på Famnen möter ungdomar som skapar sina egna normer skilda från föräldrarnas, ungdomar vars uppfattning om heder kan skilja sig från föräldrarnas, ungdomar som är ”föräldrar” till sina föräldrar, ungdomar med dubbla liv, ungdomar ”utan identitet”, ungdomar som har hela ”kollektivet” i sig och finner sig i det, ungdomar som revolterat med mera. På Famnen möter man också föräldrar. Bland dessa finns föräldrar som är dynamiska, föräldrar som bott i Sverige i 30 år och är mycket konservativa, marginaliserade föräldrar, föräldrar som ”tittar åt andra hållet” när barnen gör något ”opassande”, matriarker, neutrala mödrar, mödrar som står vid sina barns sida, ensamstående pappor som själva uppfostrar flickor, pappor som stödjer sina barn, ”maktpappor” och ”klanmän”.

Calli varnade för att låta de känslor hedersrelaterat våld väcker leda oss till förenklingar och polariseringar. Enligt Calli är det hedersrelaterade våldet mycket kontextbundet. Till exempel kan uppfostransmetoder skilja sig mycket från land till land och mellan olika områden. Detta gör

² www.terrafem.org

³ Sureya Calli: 018-727 15 75. Resursteamet Famnen, Väderkvarnsgatan 17 B, 753 75 Uppsala

det mycket svårt, om än inte omöjligt, att ha en mall för hantering av problemet. Det handlar enligt Calli hela tiden om nyanser, det ena liknar inte det andra. Detta gör att man på Famnen varje dag konfronteras med juridiska, etiska och moraliska dilemman.

Samhällen som präglas av heder beskrivs av Calli som traditionella och patriarkala och hon betonar kollektivets betydelse i denna typ samhällen. Dessa samhällssystem är också mycket emotionella och funktionella, men för den egna individen har denna samhällstyp ett pris - priset att inte kunna göra egna fria val. Precis som Nunez gjorde i samband med rådslaget för frivilligorganisationer, betonade Calli allvaret med ryktesspridning och dess konsekvenser.

Enligt Calli utgör våld i hederns namn ett brott mot mänskliga rättigheter och hon hänvisade bland annat till FN:s resolution A/RES/55/66 från januari 2001; *Working towards the elimination of crimes against women committed in the name of honour* (se "Kvinnors rättigheter" längre fram i detta dokument). Calli diskuterade också hedersrelaterat hot och våld utifrån Amnesty:s definition av hedersmord⁴, i vilken kontroll av kvinnors sexualitet och mäns ansvar för att få kvinnor att hålla sig innanför rådande samhällsnormer understryks. En brist i denna definition är enligt Calli att den inte innefattar mord av pojkar.

Föreläsning vid rådslag för poliser

Föreläsare på rådslaget för polisen var Juno Blom från Sensus studieförbund i Norrköping. (Blom är sedan början av 2006 anställd som jämställdhetshandläggare och utbildare på länsstyrelsen i Östergötland för att arbeta med att utbilda om hedersproblematik.) Rubrikerna för Bloms föredrag var *Hedersrelaterat våld – vad är nu detta?* och *Våga gå nära – viktigt att beakta vid möten med ungdomar och vid utredning av ärenden där hedersproblematik är aktuell.*

Bloms kunskaper om s.k. hedersrelaterat våld kommer företrädesvis från egna erfarenheter av att arbeta med bland annat utsatta flickor. Blom menar att makt och kontroll utgör bakomliggande faktorer när det gäller det s.k. hedersrelaterade våldet men hon anser det betydelsefullt att särskilja detta våld från annat våld mot kvinnor. I det fall våldet beror av heder är det många faktorer att ta hänsyn till i efterarbetet. En skillnad mellan "vanligt" våld mot kvinnor och s.k. hedersrelaterat våld är enligt Blom att när det gäller "vanligt" våld, då en man slår en kvinna, lägger familjen och omgivningen vanligtvis skulden på mannen.

I fall av s.k. hedersrelaterat våld får den drabbade tjejen/kvinnan själv bära skulden och det är många personer som är aktiva när det gäller att få tag på den tjej/kvinna som skall straffas. I hederskulturer är människor enligt Blom så rädda om sin egen heder att man är beredd att offra andra människor. Bland annat detta gör att flickorna kan vara mycket ensamma i ett jättesystem av släktingar. Fokus på tjejens/kvinnans sexualitet är stor och gruppkontrollen är stark.

Inte att förglömma är att mammor ofta är drivande i hedersrelaterade processer; dottern speglar mamman; om dottern begår ett misstag så har modern misslyckats med sin uppgift att uppfostra flickan. Mot bakgrund av detta uppmanade Blom åhörarna att ge akt på sina rollförväntningar. Blom påminde också om att det finns en mängd flickor som väljer att leva ett hedersrelaterat liv och lever upp till de förväntningar som finns. Ett sådant liv är relativt "riskfritt". Det är när man bryter mot det hedersrelaterade livet som det hedersrelaterade våldet riskerar att bryta ut.

⁴ Mord på en kvinna, utfört av hennes far, bror, make eller annan manlig släkting för att hon haft en påstådd eller verklig sexuell relation innan hon ingått äktenskap eller utanför äktenskapet (www.amnesty.se 2006-04-27).

För poliser är det, enligt Blom, viktigt att se den hierarkiska ordning som råder i släkter där heder är av stor betydelse. Om en flicka ”plockas bort” (= skyddas) kan det vara klokt att se över vem som kan bli den tilltänkte förövaren. Blom påpekade vikten av att som polis vara tydlig med att visa att man tror på flickan. En bra metod i arbetet vid misstanke om s.k. hedersrelaterat våld är att med hjälp av flickan ta fram ett släkträd. Blom betonade vikten av att aldrig prata om heder med flickan. Att göra detta kan innebära att skuld läggs på henne.

I samtal med flickan kan det vara bra att ta fram en handlingsplan som också delges henne. I denna plan bör till exempel följande ingå: tidpunkt för förhör, vad händer härnäst (så detaljerat som möjligt; t.ex. jag ringer på torsdag) och en förteckning över telefonnummer dit flickan kan ringa vid behov och nummer dit polisen kan ringa för att få kontakt med flickan. Blom framhöll att det är viktigt att säkra upp flickan innan en utredning inleds och att det, förutom att skydda en person, är viktigt att också stödja henne i att bygga upp sig inför framtiden. Blom tog också upp subtila hot och exemplifierade med situationen då en flicka mottar en röd ros via blomsterbud. Denna till synes ”vänliga” gest kan i fall då heder är inblandad vara en hälsning till flickan att hon skall få betala med sitt blod. Tyvärr kan det vara svårt att starta en utredning utifrån detta.

I arbetet med utsatta ungdomar finns det två frågor som Blom anser kan vara bra att utgå ifrån i samtal med ungdomarna. Dessa är: 1) *Vad vill du göra som du inte får göra* och 2) *Vad måste du göra som du inte vill göra*. Blom betonade att det är viktigt med bra samverkansformer mellan polis och socialtjänst samt betydelsen av att arbeta med killar. Hon har själv arbetat med killar från Mellanöstern. I arbete med föräldrar har Blom arbetat på temat ”skillnaden mellan att sätta gränser och att begränsa”. Blom avslutade föreläsningen med rådet att man bör bygga upp strukturer för hur ärenden som rör heder skall hanteras redan innan problemen uppstår.

Föreläsning vid rådslag för skolsköterskor och skolkuratorer

Föreläsare på rådslaget för skolsköterskor och skolkuratorer var Lasse Johansson, skolkurator i Göteborg med mångårig erfarenhet av arbete mot hedersrelaterat våld och stödarbete för utsatta ungdomar. Rubrikerna för Johanssons två föredrag var *Hedersrelaterat våld och förtryck – vad menas?* och *Att se och identifiera utsatta flickor inom skolan*. Johansson är sedan 2002 projektledare på Länsstyrelsen Västra Götaland. Johansson inledde med att illustrera hur ”svenska” familjebildningar oftast ser ut (mamma, pappa och barn; mamma eller pappa och barn; separerade föräldrar (mamma och pappa) med barn som hittat nya partners med vilka nya barn skaffats) och hur familjernas relationer till det omgivande samhället oftast ter sig. Där efter diskuterade han hur de strikt hierarkiska hedersstrukturerna ser ut och dessa strukturers förhållande till det omgivande samhället.

Nedan presenteras en förenklad modell över hur detta kan se ut.

Johansson poängterade att hedersstrukturer tidigare funnits i det svenska samhället och att det är viktigt att känna till var i världen hedersbeteende förekommer. Enligt Johansson handlar hedersstrukturer i grunden om patriarkatets makt över flickor och deras sexualitet. Våldet och förtrycket är ofta planerat och stöds av ett kollektiv. Johansson exemplifierade med fall då yngre, ej straffmyndiga bröder, pryglar upp äldre systrar – ett beteende som enligt Johansson många gånger kan vara sanktionerat av föräldrar.

Bästa sättet att upptäcka hedersproblematik hos en flicka är, enligt Johansson, att tala om att man vet vad problematiken handlar om. Han menar också att det är viktigt att en skola signalerar att man inte accepterar hederskulturen, att man kan hantera dessa frågor och att man från skolans sida är tydlig med att man kan ge ungdomar stöd *även* då det handlar om situationer då närstående behandlar ungdomen felaktigt.

Skolans personal bör ge akt på följande hos en ungdom: psykosomatiska problem, koncentrationssvårigheter, ångest, sämre prestationer, studieproblem, ätstörningar, uttalanden om att "livet tar slut efter skolan" och särskild frånvaro. Johansson påpekar att skolk kan vara en anledning att ta det extra lugnt med att ringa hem och han råder att man först kollar med eleven vad skolket står för. Anledningen till detta är att skolan för många ungdomar utgör en frizon, där föräldrarna inte kan kontrollera dem.

Den schemalagda skoltiden kan vara ungdomens enda chans till fri tid och Johansson använder sig av benämningen "frizonsskolk" för att illustrera vad det kan handla om. Johansson menar

också att skolan har anledning att agera om en elev till exempel inte får delta i idrott, inte får åka med på skolresor eller lägerskola eller inte får lära sig simma. I sådana situationer behövs enligt Johansson en skolpolicy, för samtliga kommunens skolor, i vilken det klart skall framgå att alla elever ska vara med på gymnastik och att det för undantag från detta krävs läkarintyg.

För att nå elever är det enligt Johansson viktigt att våga fråga! Två bra frågor är ”*vad vill du göra som du inte får*” och ”*vad måste du göra som du inte vill*”. Andra bra frågor är ”*vilka regler gäller för dig*”, ”*vilka bestraffningar tror du att du får om du bryter med detta*” och ”*är du bevakad*”. Skolan måste, enligt Johansson, reagera när en elev som ursäkt för att hon inte kan vara med på ett prov, säger att hon måste hjälpa till hemma. I det fall en ungdom uppger sig vara bevakad måste skolan reagera och tydligt visa att man inte accepterar att en elev övervakar en annan.

För att undvika att peka ut den drabbade ungdomen kan man i kontakt med föräldrarna säga att ”en lärare har noterat...”. Inför utvecklingssamtal föreslår Johansson att man skall höra med flickan vad som till hennes förmån bör tas upp med föräldrarna. Det kan vara viktigt att i samtal med föräldrar undvika att prata om flickans sociala liv i skolan, detta för att undvika att avslöja en befintlig pojkvän. Från skolans sida bör man signalera att man vet att ungdomar med annan sexuell läggning än hetero kan ha mycket stora problem.

Andra tips från Johansson var att göra en enklare närhetsanalys - vilka är de hotande skarorna? Ju fler desto större risk är flickan utsatt för. Vilken kapacitet har de hotande? Johansson påminner om att man inte får glömma att också kvinnor deltar i förtrycket! I samband med ett längre påverkansarbete med flickorna kan det vara viktigt att skaffa sig koll på vilka i flickans närhet som är neutrala och genom att identifiera positiva närstående, kolla vilka som kan bli flickans bundsförvanter i en förändringsprocess.

Johansson råder också att man ska ta reda på om pojkvän finns och om så är fallet bjuda in honom till ett samtal och i samtalet problematisera den uppkomna situationen. Att stärka flickorna med att det de utsätts för utgör brott mot mänskliga rättigheter kan ha en stark retorisk betydelse. När flickor kan använda detta i sin argumentation med föräldrar, kanske föräldrarna kan förstå, eftersom de själva, många gånger, hänvisat till mänskliga rättigheter för att komma till Sverige. Hedersrelaterat våld och förtryck handlar, enligt Johansson, om ett värdegrundsbrott - brott mot mänskliga rättigheter i allmänhet.

Föreläsning vid rådslag för ”fritidsgårdsfolk”

Föreläsare vid rådslaget för fritidsgårdsfolk var Arhe Hamednaca och Leo Razzak. Rubriken på Hamednaca: s föredrag var *Hedersrelaterat våld – en konsekvens av ett hedersrelaterat liv* och Razzak: s rubrik var *Sharaf hjältar – ett hedersuppdrag för unga hjältar*. Hamednaca är projektledare på Elektra⁵ med ansvar för förebyggande attitydförändringsarbete gällande män och initiativtagare till Sharaf hjältar. Razzak är en ”hjärte”.

Inom ramen för Fryshuset, som är ett ungdomshus, pågår flera sociala projekt, bland annat Elektra, som arbetar med frågor som rör hedersrelaterat liv. Inom Elektra pågår tre olika slags verksamheter: pjäser (Elektras systrar, Elektras bröder och Elektras föräldrar), stödverksamhet till tjejer och förebyggande attitydförändringsarbetet riktat mot män (Sharaf hjältar).

⁵ www.elektra.nu

Hedersrelaterat liv handlar enligt Hamednaca om mäns makt och mäns attityder och om välfärd, patriarkalism och religion. När det gäller välfärd menar Hamednaca att i ett hedersrelaterat liv utgör familjen ett socialt skydd, ett socialt nätverk. Stark kollektivism råder och hårda regler gäller. Inom ramen för denna "välfärd" sitter hedern mellan kvinnors ben. Hamednaca menar att familjen äger kvinnans kropp. Även då en kvinna utsatts för våldtäkt är det hon som utgör skam för familjen. I denna värld har kvinnan inte rätt att välja sin man, det är snarare två familjer som "gifter sig".

Ett resultat av detta är att kvinnan inte äger sin framtid. Killarna i dessa familjer uppfostras till att bevaka sina systrar; de uppfostras till patriarkalism. Inte heller killarna i dessa familjer har rätt att välja partners, varför de också är "offer". När det gäller religion menar Hamednaca att patriarkalism fanns före religionen men att religion förstärker denna. Ingen enskild religion skall förknippas med hedersrelaterat liv men när det gäller kvinnosyn är alla religioner, enligt Hamednaca, lika dåliga.

Hamednaca illustrerar skillnaden mellan "våld mot kvinnor" och hedersrelaterat våld på följande sätt:

<u>våld mot kvinnor</u>	<u>hedersrelaterat våld</u>
individuellt	kollektivt planerat/utfört
kollektivt fördömt	socialt sanktionerat

När det gäller om hedersrelaterat våld är kultur eller inte uttrycker Hamednaca det som att kvinnoförtryck är kultur och hans önskan är att kulturer skall uppdatera sig efter mänskliga rättigheter. Hamednacas uppfattning är att vuxna i Sverige måste få ökad kunskap om demokratiska värderingar. När det gäller att förebygga hedersrelaterat liv ställer sig Hamednaca avvaktande till att göra detta i invandrarföreningar. När han startade Sharaf hjältar valde han att gå via fältare som arbetade med ungdomar. Genom fältarna fick han kontakt med några killar som numera utgör modeller i form av Sharaf hjältar. Alla Sharaf hjältar har fått utbildning om patriarkalism, hedersrelaterat våld, mänskliga rättigheter och demokrati.

Razzak är nyss fyllda 19 år och han berättar att hans "hederstänk" förstärktes när han kom i kontakt med nya kompisar. Det var först när han träffade Hamednaca som han ifrågasatte detta "tänk". Genom den kunskap han fått och de erfarenheter han gjort som Sharaf hjälte har han kunnat gå vidare i livet. Han arbetar ideellt, är ute och föreläser och har planer på att studera på högskola. Genom att bli hjälte har hans tidigare mycket negativa bild av det svenska "skitsamhället" bytts ut mot en betydligt mer positiv bild.

När Razzak är ute i skolor (främst på gymnasienivå) möter han många gånger tjejer som är så förtryckta att de inte förstår att de är förtryckta. Razzak: s och Hamednaca: s tips när det gäller attitydförändrande arbete är att rikta sig till ungdomarna. Enligt Razzak är en invandrarfarsa envisare än en åsna, så "krutet" skall, enligt honom, läggas på de unga. Framgången killarna haft i sitt arbete med Sharaf hjältar har inneburit att de i större utsträckning får ta egna beslut när det gäller till exempel tjejer och val av utbildning.

Föreläsning vid storrådslag

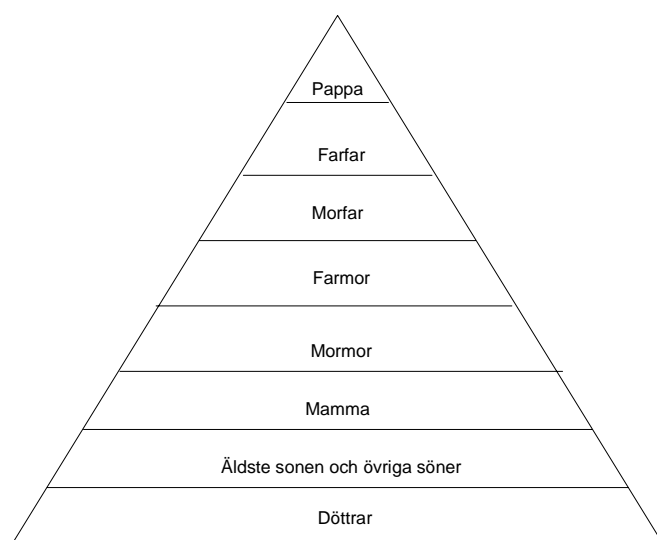
Föreläsare på storrådslaget var Hanna Cinthio. Rubriker för Cinthio: s två föredrag var *Hederstänkandets bakgrunder och mekanismer utifrån ett svenskt samhällsperspektiv* och *Hedersrelaterat våld i förhållande till våra lagar, rutiner och styrdokument*. Cinthio arbetar idag 50 % åt Elektra med ansvar för att starta Elektras verksamhet i Malmö, 50 % med att på uppdrag

av länsstyrelsen i Skåne ta fram en handbok för vårdpersonal och i det egna företaget Mecca⁶. Cinthio har såväl akademisk teoretisk kunskap om hedersproblematik som erfarenhet av praktiskt arbete med problematiken. De senaste fem åren har Cinthio arbetat specifikt med denna problematik och hon är av åsikten att hedersproblematik är en fråga för hela samhället.

Vi har ett gemensamt ansvar och hon uppmanade åhörarna att vara nyfikna på området - läs om och fundera över dessa frågor! I varje enskilt möte med en individ utsatt för denna problematik är det enligt Cinthio centralt att man har respekt för att varje möte är unikt. Det finns inga mallar! Hon anser också att man bör ha stor respekt för komplexiteten i frågor som rör heder.

När Cinthio i detta sammanhang pratar om grupper avser hon familjer, släkten och byar - inte folkgrupper. Dessa grupper präglas av ett kollektivt tänkande (vilket kan innebära att det finns flera potentiella förövare) och hedersproblematiken uppträder i grupper (som oftast upplevs befinna sig) långt ifrån en centralmakt och oftast i samhällen utan socialförsäkringssystem med mera. Kollektivets uppfattning är i dessa grupper av mycket stor betydelse. En individ kan inte separeras från gruppen. Gruppen erbjuder trygghet; det är ett privilegium att vara under gruppens beskydd (vilket kan göra det mycket svårt att bryta upp). Privilegiet medför också skyldigheter gentemot gruppen.

I ”pyramidmodellen” illustreras hur makt i dessa grupper kan fördela sig med avseende på ålder och kön.

När det gäller ”ansvarsfördelningen” skissade Cinthio nedan modell.

Pappa	Mamma
Försörjning Fysiskt beskydd Överhuvud Representerar familjen	Reproduktion Uppfostran av barn Hemmet
Sonen	Dottern
Vakta och bevaka systrar	Lära sig det mamma gör; förbereda sig till hustru Reproduktion Oskuldskrav

Hedern vilar mellan flickornas ben och enligt Cinthio finns det inga vinnare i ett system där värde kretsar kring en myt, det vill säga kring oskulden.

Denna myt, denna tro och förväntan på oskuld är viktig och präglar flickornas uppväxt. I det fall det blir allmänt känt att en flicka inte är oskuld, eller om ett rykte om att det förhåller sig så sprids, blir det farligt eftersom en individs ”felsteg” spiller över på hela gruppen och därmed måste ”korrigeras” på ett eller annat

⁶ www.mecca.nu

sätt. Gruppen måste visa att man tar avstånd och detta kan ta sig uttryck såsom mord eller uteslutning. Varför är då oskulden så viktig? Jo, dels för att den anses gå att se/fastställa och dels på grund av att samlag kan få högst påtagliga konsekvenser (graviditet). Dessutom är oskulden viktig eftersom den utgör en slags valuta. Kvinnor anses ansvara för sin sexualitet och skuld läggs på brottsoffret i det fall en kvinna utsatts för våldtäkt.

Cinthio påpekar att handlingar som kan betraktas som hedersrelaterat våld måste ses i sin egen kontext och i sitt sammanhang. Hon jämför samhällen som präglas/styrs av makt och rädsla med dem som styrs av heder och skam (för gruppen; i andras ögon) och de som styrs av termer som rätt och fel (personlig skuld). Cinthio menar att det ofta är pragmatiska, materiella och ekonomiska drivkrafter som styr hedersrelaterat våld. Som exempel tar hon upp äktenskapet som historiskt har lite med romantisk kärlek att göra. Äktenskapets ”roll” är att stärka band mellan grupper eller inom gruppen. Ett äktenskap kan idag handla om ett möjligt uppehållstillstånd; äktenskapet är något överordnat - romantisk kärlek är en bonus. Vidare påpekar Cinthio att religiös tillhörighet inte har någon betydelse i detta sammanhang men att ett hederstänkande kan motiveras utifrån religion och att grad av religiositet har betydelse.

När det gäller lagstiftning tog Cinthio upp skollagen och problematiserade situationen då en förälder eller vårdnadshavare begär dispens från en lektion (t.ex. gymnastik) för sitt barn. Det är skolledaren som skall och kan bevilja dispens. De styrdokument (skollag, läroplan) som finns tillhands är inte skrivna med hedersproblematiken i åtanke. Cinthio rådde åhörarna att i liten skala, på varje arbetsplats påbörja diskussioner om hur man skall förhålla sig till olika situationer som kan tänkas uppkomma. Medan detta arbete pågår bör man ställa sig frågan ”*vem jobbar vi för*”.

Många gånger kan det handla om att enas om en vision om vad man vill uppnå men att man längs med resan mot visionen kan behöva ta till kortsiktiga lösningar i enskilda situationer. Ytterligare ett råd är att inte bara acceptera föräldrars krav utan att fråga varför de önskar så eller så och att i samband med detta berätta om skolans hållning och varför skolan ser saker som den gör. Ännu ett råd är att i strävan mot att uppnå den överenskomna visionen, aldrig sluta diskutera och problematisera dessa frågor. I ett sådant arbete kan föräldrar utgöra resurser. Bjud in föräldrarna - nej beordra dem - till skolan, visa dem respekt, ge dem information på deras eget språk. Arbeta också för att ta bort otydligheter. Förhållningssätt bör vara förankrade och tydliga och det bör finnas en ansvarskedja för olika situationer som kan uppkomma.

När det gäller socialtjänstlagen tog Cinthio upp betydelsen av *skyndsamt* och *utan onödigt dröjsmål*. Enligt Cinthio finns det ingen som kan svara på vad detta egentligen betyder och praxis saknas. Cinthio menar att det är möjligt att hålla ett antal konsultationer innan en utredning öppnas. Också för socialtjänsten gäller det att på arbetsplatsen diskutera handläggning av dessa ärenden innan de uppkommer. Hur ser praxis på arbetsplatsen ut? Vart vänder vi oss? Det skall inte åvila en enskild handläggare att ta beslut utan ”gången” skall vara förankrad; man måste ha ett gemensamt system. Vidare menar Cinthio att man bör se lagen som ett redskap, inte som ett hinder och hon hävdar att socialtjänstlagen inte är neutral – man skall företräda den part som söker hjälp. Det går enligt Cinthio inte ha ”familjism” som utgångspunkt då familjen utgör problemet och det är viktigt att ha planer för hur man skall arbeta vidare med en familj till exempel efter ett ingripande (LVU).

Inom vården kan det vara viktigt att arbeta fram en arbetsplatsstrategi innan ett skarpt läge infinner sig. Det är bra att problematisera utifrån lagar och besluta hur man skall gå till väga den dag en problematisk situation uppstår. I de fall lagstiftningen inte är allt för tydlig rekommenderar Cinthio att man tittar på mänskliga rättigheter och barnkonventionen. Med

mänskliga rättigheter i fokus och med svensk lagstiftning i ryggen skall alla i Sverige ha samma rättigheter och vara lika inför lagen. Cinthio avslutade med att uppmana oss att ställa oss frågan om vi egentligen jobbar i överensstämmelse med detta.

Kontakter med aktörer utanför Örebro län

I detta avsnitt presenteras kort aktörer utanför Örebro län projektledaren träffat utöver de som föreläst i samband med rådslagen.

På interkulturellt center på **Kvinnoforum**⁷ i Stockholm har man arbetat med hedersproblematiken i femton år och leder för närvarande tre större projekt i ämnet. Projektet ”Flera kulturer – ett liv” är ett kompetensutvecklingsprojekt för skolpersonal, för att stärka flickor som lever i familjer med hedersrelaterade normer. Projektet syftar till att sammanställa och utveckla metoder som används idag och till att kompetensutveckla skolpersonal.

Genom projektet utvecklas lärare till ledare. Metoden anpassas till hur skolan vill ha det. Enligt Cecilia Palmgren på Kvinnoforum har vare sig lärare eller elevvårdspersonal tillräcklig kunskap om hedersproblematik och hon anser att det är viktigt att våga starta prata! Dialog och diskussion är förutsättningar för att komma igång med ett (förebyggande) arbete gällande dessa frågor. Enligt Kvinnoforum skall man våga se (kulturella) skillnader även om likheterna är flera. Rädslan att göra (och säga) fel saker gör många gånger att ingenting görs. Allt arbete på Kvinnoforum bedrivs utifrån mänskliga rättigheter och empowerment.

Kvinnors Nätverk⁸ i Stockholm har som målsättning att på olika sätt motarbeta kulturellt och sexuellt förtryck av flickor och kvinnor i patriarkala familjer. Man bedriver ett stöd- och rådgivningscenter med verksamheter så som studiecirkel, öppet hus för unga tjejer, stödpersonskurser samt psykologisk och juridisk rådgivning (individuellt eller i grupp). Flera av de Kvinnors Nätverk kommit i kontakt med har berättat att de försökt få hjälp tidigt, av till exempel av skolpersonal. De som uttrycker missnöje om att de inte fått hjälp nämner oftast missnöje med socialtjänsten. De flesta man hjälper kommer från Mellanöstern, Nordafrika samt från Balkan. De sökande har mycket olika socioekonomisk bakgrund (och olika religiös bakgrund).

David Sandberg, anställd som samordnare på **Länsstyrelsen i Uppsala län** sedan mitten av mars 2005.

På Länsstyrelsen **Östergötland** finns en **resursgrupp**⁹ för utsatta flickor. Gruppen består av tolv tjänstemän från socialtjänst, primär- och elevvård samt polisen. Personerna i gruppen har bland annat till uppgift att handleda medarbetare i den egna organisationen, informera den egna ledningen, ge stöd och hjälp individuellt till andra tjänstemän, organisationer och myndigheter och aktivt delta i arbetet för att förbättra kommunikation och samordning. Personerna har av länsstyrelsen fått en särskild utbildningsinsats för att få ökad kompetens inom området hedersrelaterat våld.

⁷ www.kvinnoforum.se

⁸ www.kvinnonet.org

⁹ Läs mer om resursgruppen och arbete med förtryck i hederns namn i Östergötland på www.e.lst.se/e/Hedersfortryck/

På **Länsstyrelsen Värmland** har socialkonsulent **Lillemor Brantefors** ansvar för hedersrelaterat våld inom ramen för den egna verksamheten. Frågan om hedersproblematiken har Brantefors fört in i länsgrupp för barn- och kvinnofrid.

Gryning vård AB¹⁰ har ett **skyddat boende** för ungdomar som utsätts – eller riskerar att utsättas – för hot, våld, tvångsgifte eller s.k. hedersmord. Beredskapen är planerad för åldrarna 13-25 år. Verksamheten är statligt finansierad fram till sommaren 2006. De socialtjänster som använder sig av Gryning får stå för sina kostnader. Varje ärende är väldigt unikt. Gryning arbetar med nätverkskartor och hjälper ibland socialtjänsten med kartläggning. En viktig uppgift är att ge flickan kraft att stå ut och vända alla ryggen! Gryning anser att det är viktigt med strikta ramar i de skyddade boendena. Flickorna tas ifrån sina mobiltelefoner och brev till flickor (från familj) ”stoppas” efter att flickan godkänt detta. Anledningen till detta är att flickornas största ”säkerhetsrisk” är de själva.

Alem Bennett, Eritreanska Föräldraföreningen i Göteborg, är bestämd i uppfattningen att i Sverige skall svenska lagar gälla och att man skall låta bli att ta hänsyn till kultur. Hon varnar för att invandrarföreningar kan vara forum för att konservera patriarkala strukturer och hon menar att det krävs mer insyn i (etniska) föreningar för att kunna kontrollera att föreningarna inte blir kvinnofällor. Myndigheter, de som beviljar ekonomiskt stöd till föreningar, har enligt Bennett möjlighet att bidra till förändring genom att ställa krav på kvinnors representation i föreningars styrelser. Bennett påpekar det beklagliga i att det är flickorna (brottsoffren) som måste hållas inlåsta och gömda, medan förövarna får leva kvar i sin vardag.

¹⁰ www.gryning.se

Utgångspunkter för start av förebyggande och stödjande arbete

Utgångspunkt för förebyggande och stödjande arbete avseende ungdomar som riskerar att utsättas för eller som utsatts för s.k. hedersrelaterat våld måste vara en gemensam värdegrund och bedrivs utifrån respekt för mänskliga rättigheter, deklarationer och konventioner som Sverige förbundit sig att följa. Våld i hederns namn strider mot FN:s konventioner, samt mot i Sverige gällande lagar. Också traditioner såsom arrangerade äktenskap och tvångsäktenskap står i motsats till i Sverige gällande lagar (Schlytter, 2004). I detta avsnitt redogörs kortfattat för några dokument som kan vara lämpliga att ha som utgångspunkt i ett arbete som syftar till att enas om gemensamma referensramar t.ex. i form av handlingsplaner för förebyggande och stödjande arbete avseende ungdomar som riskerar att utsättas för eller som utsatts för s.k. hedersrelaterat våld.

Mänskliga rättigheter

1948 antog FN:s generalförsamling dokumentet *Allmän förklaring om de mänskliga rättigheterna*. I deklarationen fastslås att alla människor är födda med lika värde och har rätt till liv, frihet och personlig säkerhet (artikel 1 och 3). Ingen får utsättas för tortyr eller grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning (artikel 5). Alla är lika inför lagen och äktenskap får endast ingås med de blivande makarnas fullständiga samtycke (artikel 7 och 16). Alla har rätt till tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet (artikel 18) och alla har rätt till åsiktsfrihet och yttrandefrihet (artikel 19).

Den så kallade Europakonventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna, gäller fullt ut som svensk lag. I denna stadgas allas rätt till livet, förbud mot tortyr, slaveri och rätten till frihet och säkerhet och förbud mot diskriminering (Avdelning 1, artikel 2, 3, 4, 5 och 14) (Johnsson-Latham, 2005).

Kvinnors rättigheter

1979 antogs konventionen om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor. Konventionen ratificerades av Sverige 1980. Förbud mot diskriminering och att kvinnor och män ska ha samma rättigheter och möjligheter, är det genomgående temat i denna konvention. I konventionen fastslås att konventionsstaterna ska *vidta alla lämpliga åtgärder, inklusive lagstiftning, för att ändra eller upphäva gällande lagar och förordningar, sedvänjor eller bruk som innebär diskriminering av kvinnor* (artikel 2 f).

Konventionsstaterna skall vidta alla lämpliga åtgärder för att *ändra mäns och kvinnors sociala och kulturella beteendemönster för att därmed avskaffa fördomar samt seder och bruk som grundar sig på föreställningen om det ena könets underlägsenhet eller på stelnade roller för män och kvinnor* (artikel 5 a). Av artikel 16 framgår att konventionsstaterna skall säkerställa *lika rätt att ingå äktenskap och lika rätt att fritt välja make och ingå äktenskap endast med sitt eget fria och fulla medgivande*. Vidare framgår att *barns trolovning och giftermål inte skall ha någon rättslig verkan och alla nödvändiga åtgärder, inklusive lagstiftning, skall vidtas för att fastställa en minimiålder för äktenskap och för att göra officiell registrering av äktenskap obligatorisk*.

I FN: s resolution A/RES/55/66 från 2001 fastställs att "*crimes against women committed in the name of honour are a human rights issue and that States have an obligation to exercise due diligence to prevent, investigate, and punish the perpetrators of such crimes and to provide protection to the victims, and that the failure to do so constitutes a human rights violation*". 2004 publicerade FN: s generalsekreterare Kofi Annan en rapport om våld mot kvinnor (United Nations General Assembly, 2004) i vilken lagstiftning, handlingsprogram, forskning och andra åtgärder som vidtagits av medlemsländerna och av andra FN-aktörer i syfte att bekämpa alla former av våld mot kvinnor, inklusive våld i hederns namn, tas upp. I rapporten betonas att det behövs insatser för att för att höja medvetenheten om att alla former av våld mot kvinnor är en fråga om mänskliga rättigheter och utgör en form av könsrelaterad diskriminering.

Barns rättigheter

1989 antog FN: s generalförsamling *konventionen om barnens rättigheter*. Konventionen är bindande och gäller alla personer under 18 år och alla barn i hela världen. Konventionsstaterna ska *vidta alla lämpliga åtgärder för att säkerställa att barnet skyddas mot alla former av diskriminering eller bestraffning på grund av föräldrars, vårdnadshavares eller familjemedlemmars ställning, verksamhet, uttryckta åsikter eller tro* (artikel 2).

Vidare skall konventionsstaterna *vid alla åtgärder som rör barn sätta barnets bästa i främsta rummet* (artikel 3). Enligt artikel 6 har varje barn rätt att överleva, leva och utvecklas. Artikeln handlar inte bara om barnets fysiska hälsa utan också om den andliga, moraliska, psykiska och sociala utvecklingen. Av artikel 12 framgår att *konventionsstaterna skall tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid barnets åsikter skall tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad*. De fyra nu nämnda artiklarna har av FN: s barnkommitté definierats som mer grundläggande principer avsedda att användas som hjälp vid tolkning av konventionen (Magnusson, 2005). Konventionen ratificerades av Sverige 1990 och barnperspektivet finns inskrivet i Föräldrabalken och Socialtjänstlagen.

Föräldrabalken

I föräldrabalkens 6 kap. 1 § slås fast att *barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling*. Enligt 6 kap. 11 § har *vårdnadshavaren rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. Vårdnadshavaren skall därvid i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål*.

Socialtjänstlagen

Kommunernas ansvar styrs framför allt av bestämmelserna i socialtjänstlagen (2001:453). Där fastställs att kommunen ytterst ansvarar för att de som vistas i kommunen får det stöd och den hjälp som de behöver (2 kap. 2 §). Av lagens 1 kap. 2 § framgår att det när det gäller åtgärder som rör barn skall *särskilt beaktas vad hänsynen till barnets bästa kräver* och enligt 5 kap. 1 § har socialtjänsten ett ansvar att verka för att barn och ungdomar växer upp under trygga och goda förhållanden. Vidare skall man *i nära samarbete med hemmen främja en allsidig personlighetsutveckling och en gynnsam fysisk och social utveckling hos barn och unga*. Enligt samma kapitel, 1 a § har socialnämnden huvudansvar för att samverka mellan samhällsorgan, organisationer och andra som berörs kommer till stånd.

Av den s.k. brottsofferparagrafen, 5 kap. 11 §, framgår att socialtjänsten *bör* verka för att stödja och hjälpa den som utsätts för våld i hemmet, och dennes anhöriga. Att gruppen kvinnor som är eller varit utsatta för våld eller andra övergrepp i hemmet kan vara i behov av stöd och hjälp för att förändra sin situation *bör* särskilt beaktas. Det räcker således inte att det finns tillgång till frivilliga insatser i en kommun (Socialstyrelsen och Länsstyrelserna, 2005b).

För närvarande pågår en översyn av socialtjänstens stöd till våldsutsatta kvinnor (Socialdepartementet, Dir. 2005:32). I utredningen, som skall redovisas senast den 30 juni 2006, skall en analys av kommunernas ansvar för våldsutsatta kvinnor innefatta framgång. Både i utredningens kartläggningsdel och i förslagsdelen skall våldsutsatta kvinnor och flickor med utländsk bakgrund särskilt beaktas. Regeringen avvaktar utredningen innan ställning till behovet av eventuella lagändringar tas (Regeringen, 2006, Prop. 2005/06:155).

Av 11 kap. 1 § framgår att *socialnämnden utan dröjsmål skall inleda utredning av vad som genom ansökan eller på annat sätt har kommit till nämndens kännedom*. I samma kapitel 2 § framgår att *socialnämnden får vid utredning av om nämnden behöver göra ett ingripande till ett barns skydd eller stöd konsultera sakkunniga samt i övrigt ta de kontakter som behövs. Utredningen skall bedrivas skyndsamt och vara slutförd inom fyra månader, den skall bedrivas så att inte någon onödigt utsätts för skada eller olägenhet. Den skall inte göras mer omfattande än vad som är motiverat av omständigheterna i ärendet. Den som berörs av utredningen skall underrättas om att en utredning inleds* (Magnusson, 2005). Centrala frågor i detta sammanhang är vad som menas med skyndsamt och frågan om när vårdnadshavaren skall underrättas. I Schlytter (2004) och i Stiftelsen Allmänna Barnhuset: s skriftserie 2005:3 argumenteras för att avvakta med att underrätta vårdnadshavare.

Lästips:

- I Socialstyrelsens meddelandeblad nr 6/02, informeras om vad som gäller i arbetet med flickor som på något sätt drabbats av hedersrelaterat våld.
- Integrationsverket har i skriften "Lärande exempel" gjort en sammanfattning av Socialstyrelsens meddelandeblad nr 6/02.
- I boken "Rätten att själv få välja" tar Schlytter (2004) upp rättsliga frågor som knyter an till SoL och LVU och, som enligt Schlytter, är problematiska sett ur berörda flickors situation. Enligt Örebro kommuns rådgivande expert Ingrid Nyström, kan denna bok vara lämpligt som ett arbetsverktyg när det gäller ärenden som rör heder.
- Etiska frågor rörande att tala med barn (2005-12-06) återfinns på www.socialstyrelsen.se
- Länsstyrelsen Södermanlands län har författat boken "Förtryck och våld i hederns namn" i vilken praktiska och konkreta tips om hur man kan arbeta med hedersproblematik återfinns. Boken vänder sig i första hand till verksamma inom skolan, socialtjänsten och polisen. Rapporten finns att ladda ner på www.d.lst.se

LVU, skollagen och brottsbalken

Utöver ovan nämnda konventioner och lagar finns en rad andra dokument som är möjliga att utgå från. En är *Lag med särskilda bestämmelser om vård av unga (1990:52)* av vilken framgår att den som är under 18 år skall beredas vård om det på grund av t.ex. fysisk eller psykisk misshandel, brister i omsorgen eller något annat förhållande i hemmet finns en påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas.

I *skollagen (1985:1100)* och i förordning *SKOLFS 1994:1* om läroplan finns stöd för förebyggande arbete. När det gäller utbildning för barn och ungdom framgår av skollagen, 1 kap. 2 §, att *utbildningen skall ge eleverna kunskaper och färdigheter samt, i samarbete med hemmen, främja deras harmoniska utveckling till ansvarsställande människor och samhällsmedlemmar. Verksamheten i skolan skall utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar. Var och en som verkar inom skolan skall främja aktning för varje människas egenvärde och respekt för vår gemensamma miljö. Särskilt skall*

den som verkar inom skolan främja jämställdhet mellan könen samt aktivt motverka alla former av kränkande behandling såsom mobbning och rasistiska beteenden.

Lästips:

- Myndigheten för skolutveckling tog år 2003 på uppdrag av regeringen fram materialen *Starkare än du tror* av Boldt m.fl. Målgruppen är skolans personal och innehåller konkreta råd. Materialet finns att beställa eller ladda ner på www.skolutveckling.se.

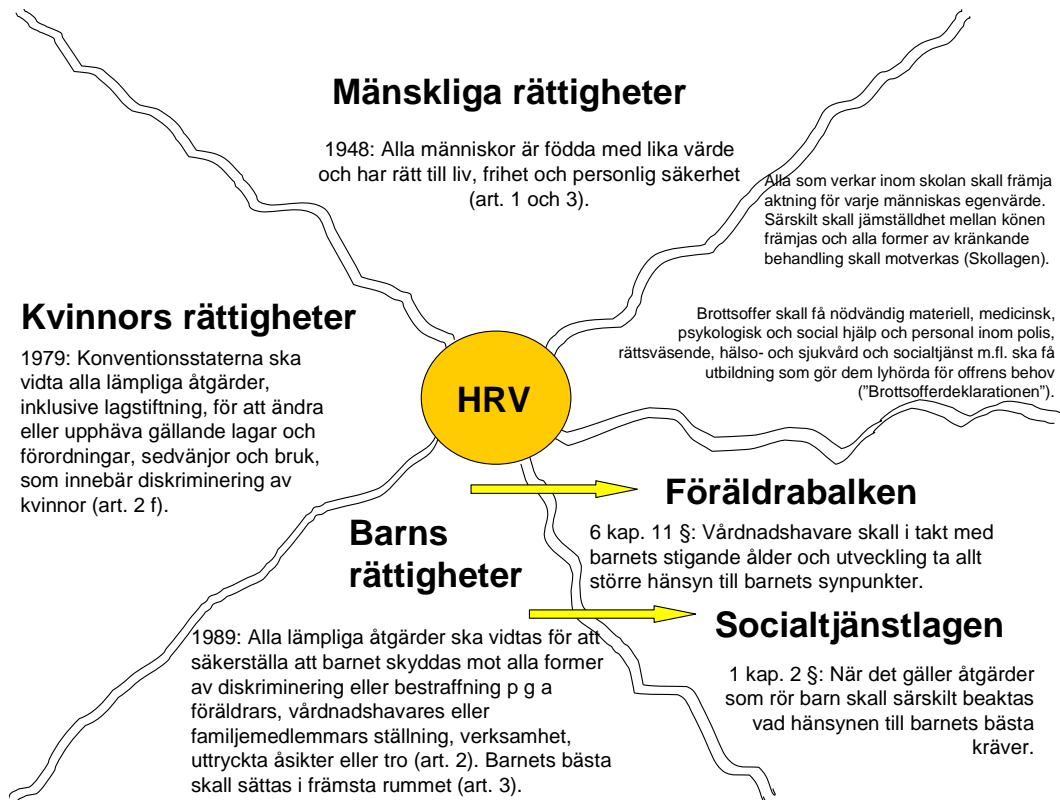
Av Brottsbalkens tredje kapitel, om brott mot liv och hälsa, framgår av 1 § att *den som berövar annan livet, döms för mord till fängelse i tio år eller på livstid*. Fjärde kapitlet rör brott mot frihet och frid. I detta kapitlets 1 § framgår att *den som för bort eller spärrar in ett barn eller någon annan med uppsåt att skada honom eller henne till liv eller hälsa eller att tvinga honom eller henne till tjänst eller att öva utpressning, döms för människorov till fängelse på viss tid, lägst fyra och högst tio år, eller på livstid*.

I Brottsbalkens femte kapitel finns bestämmelser om ärekränkning. Av kapitlets 1 § framgår att *den som utpekar någon såsom brottslig eller klandervärd i sitt levnadssätt eller eljest lämnar uppgift som är ägnad att utsätta denne för andras missaktning, dömes för förtal till böter*. Sjätte kapitlet handlar om sexualbrott och av 1 § framgår att den som genom misshandel eller annars med våld eller genom hot om brottslig gärning tvingar en person till samlag eller till att företa eller tåla en annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens art och omständigheterna i övrigt är jämförlig med samlag, döms för våldtäkt till fängelse i lägst två och högst sex år.

Av 2 § framgår att den som, i annat fall än som avses i 1 § första stycket, genom olaga tvång förmår en person att företa eller tåla en sexuell handling, döms för sexuellt tvång till fängelse i högst två år. Av 3 § framgår att den som förmår en person att företa eller tåla en sexuell handling genom att allvarligt missbruka att personen befinner sig i beroendeställning till gärningsmannen döms för sexuellt utnyttjande av person i beroendeställning till fängelse i högst två år.

Brottsoffers rättigheter

1985 antog FN: s generalförsamling *deklaration om grundläggande rättsprinciper för offer för brott och maktmissbruk (A/RES/40/34)*. Enligt denna deklaration utgörs ett "offer" av en *person som har lidit skada, inklusive fysisk eller psykisk skada, känslomässigt lidande, ekonomisk förlust eller väsentlig försämring av sina grundläggande rättigheter, genom handlingar eller underlåtelser som strider mot strafflagar som gäller i medlemsstaterna*. I deklarationen fastslås att brottsoffer skall behandlas med medkänsla och respekt och man kan utläsa vad brottsoffer ska kunna begära av omvärlden. Det framgår i deklarationen att *offer ska behandlas med medkännande och respekt för sin värdighet och att offren skall få nödvändig materiell, medicinsk, psykologisk och social hjälp genom statliga, frivilliga, samhällsbaserade och inhemska resurser*. Vidare framgår att *personal inom polisen, rättsväsendet, hälso- och sjukvården och socialtjänsten och annan berörd personal ska få utbildning som gör dem lyhörda för offrens behov, och riktlinjer för att säkerställa riktig och omedelbar hjälp*. Utifrån denna deklarations definition av "offer" är det rimligt att se ungdomar som utsatts för s.k. hedersrelaterat våld, som brottsoffer. Nedan en illustration som kan ses som en sammanfattning av ovan redogörelse.

Kunskaper om, erfarenheter av och önskemål i Örebro län

Under denna rubrik redovisas vad som i samband med de fem verksamhetsinriktade rådslagen samt i möten projektledaren haft med olika aktörer framkommit beträffande kunskaper om och erfarenheter av s.k. hedersrelaterat våld samt olika aktörers önskemål när det gäller framtida arbete med denna fråga.

Erfarenheter, kunskaper och önskemål – detta framkom under de verksamhetsinriktade rådslagen

Efter de föreläsningar som hölls i samband med de fem verksamhetsinriktade rådslagen delades deltagarna in i grupper i vilka diskussioner fördes utifrån följande frågeställningar:

1. Har ni i din förening/verksamhet diskuterat begreppet ”hedersrelaterat våld”? (Om ja: vad framkom av diskussionerna? Ge exempel på handlingar som ni betraktar som hedersrelaterat våld.)
2. Har ni kommit i kontakt med hedersproblematik i er förening/verksamhet? (Om ja: på vilket sätt och i vilken omfattning.)
3. Känner ni att ni i er förening/verksamhet idag kan bemöta och stödja ungdomar som ni misstänker kan vara utsatta för s.k. hedersrelaterat våld på ett bra sätt? (Om ja: hur? Om nej: vilka eventuella hinder finns?)
4. Arbetar er förening/verksamhet idag aktivt för att förebygga s.k. hedersrelaterat våld? (Om ja: ge exempel på hur? Om nej: varför inte?)
5. Nämn tre ”saker” som er verksamhet skulle behöva för att framöver kunna arbeta förebyggande mot s.k. hedersrelaterat våld/kunna bemöta och stödja ungdomar utsatta för s.k. hedersrelaterat våld.

Diskussionerna sammanfattades gemensamt. Deltagarna fick också lämna in skriftliga svar på ovan frågor. De åhörare som inte representerat den aktuella verksamhet som rådslaget huvudsakligen riktade sig till, deltog inte i diskussionerna och lämnade inte in skriftliga svar på frågorna. 100 skriftliga svar inkom och nedan följer en sammanfattning av vad som framkommit av dessa. I tabellerna nedan redovisas inte antalet ”icke-svar”. Det är alltså enbart antalet som besvarat frågorna som redovisas. Jag vill påpeka att svaren med stor sannolikhet kan ha påverkats av innehållet i de genomförda föreläsningarna och av andra omständigheter. Till exempel uppmärksammades fyraårsdagen för mordet på Fadime Sahindal (21 januari) i media nära inpå rådslagen för skolsköterskor/skolkuratorer och det för fritidsgårdsfolk. Jag vill också nämna att det inte alltid varit lätt att sammanställa svaren. Många svar erbjuder en rad tolkningsmöjligheter och ibland är svaren skrivna i futurum trots att frågan avsett dagens förhållanden. Ibland har den som svarat skrivit ett så omfattande svar på en fråga att delar av svaret inrymt svar på någon annan av frågorna. Nu är detta inte avsett att vara en vetenskapligt genomförd studie men jag vill ändå påpeka att jag uppmärksammat och haft att förhålla mig till detta.

1. Har ni i din förening/verksamhet diskuterat begreppet ”hedersrelaterat våld”?

Vid rådslaget för bland annat **ideella föreningar** framkom att diskussioner om begreppet ”hedersrelaterat våld” handlat om företeelser på en skala från ”regler, normer, uppfostran” via ”tvång”, ”förtryck” och ”kontroll” till ”hot att döda” och ”mord”. En förening har konstaterat att hedersrelaterat våld förekommer i ”grupper man inte tidigare tänkt sig” och att det finns likheter i det man pratar om som hedersrelaterat våld och tidigare (samt nuvarande) erfarenheter i Sverige och hos etniska svenskar. En förening har tagit upp könsperspektivet och familjens involvering i utövandet av våld.

Av verksamma inom **socialtjänsten** var det 14 personer som svarade ja och/eller gav exempel på handlingar som man betraktar som hedersrelaterat våld. Exempel på vad som tagits upp till diskussion är ”alltifrån mordhot till bevakning”, ”krav från föräldrar att uppvisa läkarintyg på intakt mödomshinna”, ”stor begränsning av fritiden”, ”misshandel”, ”möten med flickor som i desperation över sitt begränsade livsutrymme gjort desperata handlingar och skadat sig själva”, ”ungdomar som blivit bortgifta mot sin vilja”, och ”hot om att flickan inte får träffa familjen”. Sju personer svarade ”nej” på denna fråga. En ”nej-svarare” skriver dock att man diskuterat situationer som när ”flickor flyr sina fäder vid giftermål, våldshandlingar, misshandel av pojkar i familj som inte gör som pappa säger och förskjutande” utan att riktigt förstå att det var detta det handlade om. I samband med diskussionerna framfördes synpunkten att det ”generellt saknas kunskap om kultur/traditioner vilket i sin tur skapar rädsla och osäkerhet” och det framfördes önskemål om ”bättre utbildning och kunskap”. En frågeställning som kom upp var ”hur man, med tanke på risker och krav på sekretess, skall hantera en situation då en omyndig kvinna blivit gravid”.

16 **poliser** svarade ja och/eller gav exempel på handlingar som man betraktar som hedersrelaterat våld. Fyra av dessa nämnde att man diskuterat hur ärenden av detta slag skall handläggas och svårigheter med att se problematiken i en anmälan. En svarade att man ofta diskuterar reella ärenden där det förekommer s.k. hedersrelaterat våld. Andra exempel på vad som uppgetts i svaren är olaga hot, misshandel, kränkningar och när man genom våld eller hot tvingar någon att rätta in sig ”i ledet/familjens normer”. Utöver detta betonades vikten av att information om s.k. hedersrelaterat våld kommer ut till alla. En efterlyster mera kunskaper om denna typ av våld och ett par frågade sig hur man skall kunna nå de drabbade eftersom ”de ju inte ringer på dörren”.

Av **skolsköterskor och skolkuratorer** svarade 21 personer ja och/eller gav exempel på handlingar som man betraktar som hedersrelaterat våld. Svaren kompletterades ofta med exempel på egna kontakter man haft med problematiken. Exempel på vad man mött är flickor som kontrolleras, inte får träffa vem de vill, kraftiga begränsningar av flickors liv, våld, flickor som får stöttas att ”stå ut” och unga kvinnor som rymt hemifrån. Fem av dem som svarat att man diskuterat hedersrelaterat våld nämner att man konstaterat att man har för lite kunskap. Tio personer svarade nej på denna fråga.

Av **”fritidsgårdsfolket”** svarade nio personer ja på denna fråga. Spännvidden i svaren går från ”vi har berört det lite ytligt men inte några djupare diskussioner” till ”långa diskussioner, mycket känslor, mycket frustration”. Två personer svarar nej. Åtta av svaren kunde inte hänföras vare sig till ett ja- eller nej-svar. Exempel på ett sådant svar är ”nja, till viss del”. I nedan tabell sammanfattas svaren på denna fråga i siffror.

Har ni i din förening/verksamhet diskuterat begreppet "hedersrelaterat våld"?						
	Ideella föreningar (n = 6)	Socialtjänst (n = 22)	Polis (n = 17)	Skolsköt./ Kuratorer (n = 32)	Fritidsgårds. (n = 23)	Totalt (n = 100)
JA	3	14	16	21	9	63
NEJ	1	7	1	10	2	21

2. Har ni kommit i kontakt med hedersproblematik i er förening/verksamhet?

I samband med rådslaget för bland annat **ideella föreningar** uppgav följande att man kommit i kontakt med hedersproblematik i sina verksamheter: Rädda Barnen (genom tjejgrupper), kvinnohuset (i sin dagliga verksamhet), Demokratiska kvinnoförbundet i iranska Kurdistan och Svenska Kyrkan.

Av representanterna för länets **socialtjänst** svarade två personer nej, medan övriga 20 svarade ja på denna fråga. I två av dessa ja-svar lägger man dock in en viss reservation. Den ena reservationen lyder: "eventuellt en flicka som berättat att hon bor med far, styvmor och småsyskon; våld har förekommit; hon kan inte sköta skolan på grund av att hon måste sköta hemmet" och den andra lyder: "ja förmodligen – men svårt att skilja från 'vanliga' relations/tonårskonflikter".

De flesta som svarat ja ger exempel på "uttryck" detta tagit sig. Exempel på situationer de svarande stött på är "pappa som misshandlade sin son eftersom han, enligt pappan, skämt ut familjen", "unga flickor som hotats av familj/släkt", "hotad flicka som är omhändertagen jämlikt LVU", "1994 skedde ett hedersmord i vår kommun", "i kontakt med romer", "pojkar som inte följer seder och bruk och som begär hjälp för att få eget boende", "tonåring som varit orolig för att bli hemskickad för att giftas bort", "pojkar med uppdrag att 'se till' och bestraffa" och "vuxna kvinnor som inte vågar lämna mannen".

I den av länsstyrelsen genomförda kartläggningen (2003-04) frågade man inte efter i vilken utsträckning man kommit i kontakt med pojkar som lever under hot och tvång i familjer med strängt patriarkala värderingar. Ovan svar visar att det i framtida kartläggningar är befogat att fråga om möten med pojkar i denna situation.

Av **poliserna** var det två som svarade nej och 14 som svarade ja. Flera exempel gavs på sätt och omfattning. Bland dessa kan nämnas "exmake försöker ta sig in hos kvinna", "man som misshandlat en kvinna han tvingats gifta sig med i syfte att få henne att skilja sig från honom", "flicka som rymt med kille till annan ort", "romska 'brudrov'", "pappa som mördat sin dotter" och "i anmälningar om olaga hot och försvunnen person".

Av **skolsköterskorna och skolkuratorerna** var det fem som svarat nej och 27 som svarat ja. Exempel på uttryck kontakterna tagit sig är tvångs gifte, hot, våldshandlingar, begränsningar av livsutrymme, ryktesspridning, flicka som brutit kontakt med sin far, kontroll och krav på oskuld vid giftermål. Detta ligger i linje med det los Reyes (2003) redovisar, det vill säga att nästa alla flickor som utsätts för våld och hot av sina släktingar har haft kontakt med skolans kurator.

Fyra av representanterna för **”fritidsgårdsfolket”** besvarar denna fråga med ett nej. 17 svarade att man kommit i kontakt med problematiken i sin verksamhet. Som exempel nämns ”invandrartjejer får inte komma till gården eftersom de skall hjälpa till hemma, göra läxan; de får inte delta i aktiviteter, resor”, ”det kan vara kommentarer från tjejer om att de inte kan vara med för att de... eller killar som pratar om sina systrar som inte får göra det eller det”, ”killar med invandrabakgrund är tillsammans med svenska tjejer i smyg; sina egna tjejer ska dom ju gifta sig med, dom är man inte tillsammans med”, ”tjejer som berättat att de snart skall gifta sig även om de inte vill”, ”killar som snackar om att de skulle döda den kille som kom nära deras systrar, speciellt om killen var svensk” och ”hård styrning hemifrån; inte bara familjen styr utan även andra landsmän även då personerna inte känner varandra”.

Min tolkning är man på fritidsgårdar möter ungdomar som lever ett så kallat hedersrelaterat liv och jag tror att fritidsgårdsverksamhet kan vara en viktig arena att utgå från när det gäller förebyggande arbete, till exempel attitydpåverkande insatser. I nedan tabell sammanfattas svaren på denna fråga i siffror.

Har ni kommit i kontakt med hedersproblematik i er förening/verksamhet?						
	Ideella föreningar (n = 6)	Socialtjänst (n = 22)	Polis (n = 17)	Skolsköt./ Kuratorer (n = 32)	Fritidsgårds. (n = 23)	Totalt (n = 100)
JA	4	20	14	27	17	82
NEJ	1	2	2	5	4	14

3. Känner ni att ni i er förening/verksamhet idag kan bemöta och stödja ungdomar som ni misstänker kan vara utsatta för s.k. hedersrelaterat våld på ett bra sätt?

Av deltagarna i rådslaget för bland annat **ideella föreningar** svarade fyra både ja och nej på denna fråga. En av dessa är Demokratiska kvinnoförbundet i iranska Kurdistan, som svarade att man bland annat kan stödja och tala om vilka möjligheter till hjälp som finns i det svenska samhället. Svårigheten är att man saknar tillräckligt med ekonomiska resurser för bland annat att utbilda kring detta.

Rädda Barnen och Kvinnohuset svarade att de idag kan bemöta och stödja ungdomar som de misstänker kan vara utsatta för s.k. hedersrelaterat våld på ett bra sätt, Rädda Barnen genom sin verksamhet ”Ellen” (samtalsgrupper för unga tjejer) och Kvinnohuset genom samhällsinformation och samtalsstöd. Rädda Barnen ser dock ett hinder i att det saknas tillräckligt med kunskap och Kvinnohuset ser, när det gäller unga kvinnor, ett ”hinder” i att man inte vet vad man kan råda unga kvinnor till kopplat till vilka konsekvenserna kan bli i det fall hon lämnar familjen.

Av **socialtjänstens representanter** svarade fyra ja och som exempel gavs: ”jag tänker att vi i mötet med människor kan ha en kunskap och förhoppningsvis lyhördhet som gör att vi kan stötta/hänvisa” och ”vid akuta situationer handlar det om att erbjuda alternativt boende”. Antalet nej-svar var tio. Exempel på anledningar till att man svarat nej är: ”saknar kunskap, har inga resurser att arbeta stödjande i någon större omfattning, det är svårt att veta hur man ska gå in i familjerna”, ”saknar kunskap och resurser”, ”erfarenheten och kunskapen är väldigt liten” och ”det finns inte mycket att lotsa vidare till i kommunen”. Åtta personer svarade både ja och nej.

Exempel på sådana svar är ”vi kan erbjuda skydd, vi utreder ärendet och remitterar till behandlingsenheter *men* vi skulle behöva mer kunskap och utbildning för att lättare kunna göra bedömningar”, ”jag tror att det finns möjligheter till det då vi har förhållandevis goda öppenvårdsresurser som socialkontoret har ett bra samarbete med och som skulle kunna hjälpa till i ett sånt fall *men* det behövs mer kunskap för att kunna göra det”, ”misstänker att vi är på väg, vi är intresserade, kunskapssökande och kommer framöver förhoppningsvis våga fråga, se och bedöma bättre *men* mycket återstår, framför allt en god samverkan med andra myndigheter, behov av rutiner, referensgrupp och handlingsplan är stor”, ”vi försöker med stödkontakter, bygga upp kontaktnät vid akuta händelser *men* har otillräckligt med kunskaper, osäkerhet om vad som blir bäst”, ”att finnas som allmänt stöd, att lyssna och ta på allvar; kanske hjälpa till att hitta strategier *men* har för lite kunskap, vem har ansvar och driver frågorna” och ”är det en akut situation ser vi alltid till om det finns ett skyddsbehov *men* att bedöma om det är hedersrelaterat har vi inte mycket kunskap om, ej heller vilket stöd ungdomen behöver”.

Av svaren framgår att det råder en upplevd kunskapsbrist i denna grupp.

Sju av **poliserna** svarade nej på denna fråga. Av svaren framgår att man för att kunna göra detta behöver mer information eftersom det råder kunskapsbrister. Dessutom är ärendena svåra att bedöma, svåra att utreda och tidskrävande. Två personer svarade ja och åtta personer svarade både ja och nej. Några exempel på ja och nej-svar är: ”ja i viss mån *men* det finns kunskapsbrister” och ”ja relativt bra *men* detta skulle kunna utvecklas och bli bättre”.

I gruppen **skolsköterskor och skolkuratorer** svarade sju personer ja. Exempel på hur man kan göra detta är: prata generellt om problematiken vid föräldramöte, samtala med socialtjänst, informera om Terrafem, mycket (stödjande) samtal, tydlighet i bemötande med eleven och genom tjejgrupper. Tio svarade nej. Exempel på anledningar till varför man inte kan detta är: har för lite kunskaper, för lite resurser, brist på erfarenheter och det känns inte som om hela skolan har något bra arbetssätt i frågan. Därutöver svarade 15 personer både ja och nej på frågan.

Några exempel på ja och nej-svar är: ”hur stödja ungdomen på enskilt plan finns kunskap om *men* kan känna maktlöshet då jag jobbar med en ungdom och inte kan samarbeta med den som vore mest naturlig – föräldern”, ”några i verksamheten kan bidra en del *men* kvaliteten kan ju alltid höjas..., kunskapsluckor, sekretesshinder internt och externt - det saknas handledning för skolsköterskor”, ”ja ibland om frihetsinskränkningarna inte är så stora annars oftast stödja i att stå ut; vi arbetar för lite med pojkarna”, ”vi kan detta bättre än tidigare, vi har idag mer kunskap än tidigare och har varit med i hjälp med kontakt med andra, t.ex. tipsat om Elektras hemsida, tipsa om var man kan få mer kunskap och information om problematiken *men* vi borde kunna bättre, vi har inte förstått vidden och alla aspekter av problemet, det finns väldigt mycket att tänka på och ta hänsyn till” och ”det finns kunskap bland en del personal *men* vi har ingen speciell handlingsplan för det, mer än det vanliga stöd som barn och ungdomar får i skolan, ingen har tydligt belyst ämnet, vi är ibland låsta av att vi bara möter barnen i skolan, vi kan inte alltid hjälpa dem i deras hemsituation, där behövs samarbete med andra aktörer”.

Av **”fritidsgårdsfolket”** svarade tre personer ja. Exempel på ja-svar är: ”bjuda in föräldrar, diskutera i grupp” och ”genom att vara ett stöd, samtalspartner och eventuellt slussa ungdomar vidare”. Elva personer svarade nej. Av dessa hänvisade tio till att anledningen till detta är brist på kunskap. Åtta personer svarade ja och nej.

Exempel på hur man kan göra detta (som efterfrågas i frågan) är ”genom relationerna som byggs mellan ledare och ungdom finns goda förutsättningar till stöd”, ”jag tror vi är ganska duktiga att lyssna och förstå; många känner stort förtroende för oss” och ”genom att ta kontakt med socialtjänst och skola för att uppmärksamma dessa instanser på vad vi sett” samtidigt som följande skäl uppgavs till varför man inte kan göra detta: ”behöver mer utbildning och verktyg

för att arbeta med dessa frågor”, ”har inga kanaler att vidarebefordra till t.ex. socialtjänst och annat stöd” och ”vi har inte redskapen eller kunskapen”. I nedan tabell sammanfattas svaren på denna fråga i siffror.

Känner ni att ni i er verksamhet idag kan bedöma, bemöta och stödja ungdomar som ni misstänker kan vara utsatta för s.k. hedersrelaterat våld på ett bra sätt?						
	Ideella föreningar (n = 6)	Socialtjänst (n = 22)	Polis (n = 17)	Skolsköt./Kuratorer (n = 32)	Fritidsgårds. (n = 23)	Totalt (n = 100)
JA		4	2	7	3	16
NEJ	1	10	7	10	11	39
JA/NEJ	4	8	8	15	8	43

4. Arbetar er förening/verksamhet idag aktivt för att förebygga s.k. hedersrelaterat våld?

Av representanterna för bland annat **ideella föreningar** svarade en ja, en nej och en både ja och nej. Örebro's manliga nätverk för kvinnofrid svarar att man arbetar förebyggande genom att bland annat fokusera på hur män fungerar i samhället och på vilka roller män och kvinnor förväntas ta. Kvinnohuset, som svarade nej, menar att man idag inte hinner med utan måste fokusera på det akuta. Demokratiska kvinnoförbundet i iranska Kurdistan menar att man arbetar förebyggande, främst genom att ordna seminarier om bland annat mänskliga rättigheter, men att de på grund av ekonomiska begränsningar inte kan nå alla.

Av representanterna för **socialtjänsten** svarade sex personer ja på denna fråga. Exempel som ges på hur man arbetar förebyggande är ”genom samarbete med BVC/MVC kan (även) individuella ärenden aktualiseras”, ”enheten för förebyggande arbete i kommunen arbetar med frågorna”, ”genom information till barn och vuxna med utländsk bakgrund”, ”genom att utbilda oss” och ”i de familjer vi möter med barn där vi eventuellt upptäcker tendenser kan vi säkert ta upp detta och försöka förändra”.

Nej-svaren var nio och här hänvisas bland annat till otillräckligt med resurser, brist på kunskaper, brist på tid och till att det ”inte ingår i uppdraget”. Fyra personer svarade både ja och nej. En av dessa svarade att man arbetar förebyggande ”via information och lagar om svenska samhället; i dialog med föräldragrupper” men tillade att en anledning till att man inte arbetar förebyggande är att ”det är svårt att veta hur man förebygger när man saknar kunskap”. En annan är inne på att man kan förebygga genom ”information om svenska lagar redan på tidigt stadium på SFI” men tillade att det ”behövs mer kunskap”.

Fem av **poliserna** svarade ja på denna fråga. Exempel på ja-svar är: ”sätt ribban lågt och informera/lagför unga pojkar som exempelvis ofredar på skolan”, ”genom bättre integration”, ”genom kunskap om tecken kan man eventuellt larma andra myndigheter innan brott (våld) förekommit”, ”ta kontakt med fritidsledare, kuratorer”, ”samarbete mellan olika myndigheter” och ”information, utbildning till alla, framför allt från personer med egen kunskap”. Tre personer svarade både ja och nej. Exempel på ett sådant svar är ”ja, genom att se tidiga tecken när jag jobbar i yttre tjänst *men* nej, det är svårt att få tiden att räcka till”. Nio personer svarade nej och hänvisade bland annat till följande: ”kommer i för liten utsträckning i kontakt med

problemet”, ”tiden räcker inte till att arbeta förebyggande” och ”behöver mer kunskap i alla led”.

Av **skolsköterskorna och skolkuratorerna** svarade tolv personer nej och hänvisade bland annat till brist på kunskap, brist på tid och för lite resurser. Fyra personer svarade ja. Exempel på hur man idag arbetar förebyggande är ”genom att prata med pojkar om attityder/värderingar” och ”genom att informera lärare, ta upp i årskurs ett i samband med information om skolans policy mot mobbing, kränkande särbehandling och främlingsfientlig verksamhet”. Fem personer svarade både ja och nej.

Ett exempel på ett sådant svar är ”ja, genom tjejgrupper och stödjande samtal *men* nej, därför att kunskapen är för liten för att se tillräckligt”. Övriga elva svar kan enligt mig inte kategoriseras in i något av svarsalternativen ja, nej eller både ja och nej. Anledningen till detta är att svarsformuleringarna är sådana att de syftar framåt i tiden, vilket gör att jag tolkar dom som om de inte beskriver hur det ser ut idag, utan snarare att de beskriver vad man anser sig behöva för att i framtiden kunna arbeta förebyggande.

Exempel på sådana svar är: ”om medvetenheten ökar skulle man till exempel i ett ämne som livskunskap kunna arbeta mera riktat förebyggande; man skulle exempelvis arbeta med killgrupper och tjejgrupper i större utsträckning”, ”skriva in det i verksamhetsplaner, vara tydlig med att i olika sammanhang berätta om mänskliga rättigheter och konventioner m.m.” och ”öppen verksamhet, kort beslutsgång och positiv arbetsledning till denna problematik samt arbete kring detta för att få kunskap och därigenom kunna arbeta förebyggande”.

Sex **”fritidsgårdare”** besvarade denna fråga med ett ja. Exempel är ”genom tjejgrupperna som redan finns”, ”diskutera mycket, så ofta tillfälle och möjlighet ges; viktigt att aldrig släppa ett tillfälle” och genom att ”lyfta åsikter till ytan som en början på en process; ge andra idéer plats och syre; visa på olika synsätt och värderingar”. Fyra svarade nej och exempel är ”behov av att få ytterligare argument/metoder att möta pojkarna med invandrabakgrund” och ”vi har inte den kunskapen i personalgruppen”.

Tolv svarade både ja och nej. Exempel på hur detta görs är genom att diskutera, informera, stötta och stärka och genom att bygga vidare på relationerna som finns mellan ledare och ungdom. Samtidigt nämndes att förebyggande arbete inte är möjligt på grund av till exempel: för lite kunskap, man skulle behöva att någon/några inriktade sig på detta ämne inom fritidsgårdarna och att det råder tidsbrist. I nedan tabell sammanfattas svaren på denna fråga i siffror.

Arbetar er förening/verksamhet idag aktivt för att förebygga s.k. hedersrelaterat våld?						
	Ideella föreningar (n = 6)	Socialtjänst (n = 22)	Polis (n = 17)	Skolsköt./Kuratorer (n = 32)	Fritidsgårds. (n = 23)	Totalt (n = 100)
JA	1	6	5	4	6	22
NEJ	1	9	9	12	4	35
JA/NEJ	1	4	3	5	12	25

5. Nämn tre "saker" som er verksamhet skulle behöva för att framöver kunna arbeta förebyggande mot s.k. hedersrelaterat våld/kunna bemöta och stödja ungdomar utsatta för s.k. hedersrelaterat våld

Överst på bland annat **ideella föreningar** önskelistor står "kunskap". Där efter önskas "pengar". Kopplat till detta står också önskemål om andra resurser (= personer). Exempel på kunskap som efterlyses är vilka möjligheter och hinder lagstiftningen ger när det gäller hedersproblematik och kunskap om olika strategier som tjejer kan ta till i händelse av utsatthet. För övrigt framfördes önskemål om praktisk samverkan/samarbete med t.ex. socialtjänst. Möjligheter för barn med utländsk härkomst att lyfta upp och prata om "sin" kultur efterfrågades också.

Det mest frekvent framförda önskemålet bland **socialtjänstens** representanter var kunskap/utbildning/kompetensutveckling. Sjutton personer nämnde detta som mest önskvärt. Näst mest frekventa svaret var handlingsplan. Starka "tvåor" var också nätverksgrupp/samverkansgrupp i länet/samordning/. Därefter kom tillgång till relevant handledning/specialavdelning för handledning i svåra situationer och mer tid/mer personal/mer pengar.

De mest frekventa svaren bland **poliserna** var önskemål om att utbilda personal med spetskompetens, mera kunskap och utbildning. Där näst kom önskemål om samverkan med andra myndigheter. Andra önskemål som framfördes var bland annat en handlingsplan, stödcenter för utsatta och mera tid.

Bland **skolsköterskor och skolkuratorer** var det i första hand mer kunskap/information och ökad medvetenhet som önskades. Där näst önskades samarbete med andra (frivilligorganisationer, socialtjänst, polis). I tredje hand önskades en handlingsplan och gemensamt synsätt kring dessa frågor.

"Fritidsgårdsfolket" önskade i första hand kunskap/utbildning/information. Därefter önskades samarbete med skola/socialtjänst/andra och det önskemål som kom i tredje hand var, kanske inte helt oväntat med tanke på den aktuella föreläsningen för rådslaget, Sharaf: s hjältar. I nedan tabell presenteras en sammanställning av de olika verksamheternas önskemål.

Tre saker som verksamheten skulle behöva för att framöver kunna arbeta förebyggande mot s.k. hedersrelaterat våld/kunna bemöta och stödja ungdomar utsatta för s.k. hedersrelaterat våld					
	Ideella föreningar	Socialtjänst	Polis	Skolsköt./kurator	Fritids.
1	Kunskap	Kunskap Utbildning Kompetens	Kunskap Utbildning Spetskompetens	Kunskap Information	Kunskap Utbildning Information
2	Pengar	Handlingsplan Nätverk Samverkan Samordning	Samverkan	Samarbete med andra	Samarbete med andra
3	Personella resurser	Handledning Tid Personer Pengar	Handlingsplan	Handledning	Sharaf hjältar

Kommentarer

Av de 100 personer som besvarat frågan om man i sin verksamhet kommit i kontakt med hedersproblematiken i sin verksamhet uppgav 82 personer att man gjort detta. Störst andel med erfarenhet fanns inom socialtjänsten (91 %). Där näst kom gruppen skolsköterskor och skolkuratorer (84 %).

Detta säger ingenting om i vilken utsträckning ungdomar i länet utsätts för denna problematik, men det visar att personer i länets kommuner i sin verksamhetsutövning kommer i kontakt med denna problematik. Kombinerat med att de tillfrågade grupperna, samtliga svarade att de i första hand skulle behöva mer kunskap för att framöver kunna arbeta förebyggande och för att kunna bemöta och stödja ungdomar som drabbas, talar enligt mig för, att man för ungdomars väl och ve, bör möta upp det upplevda kunskapsbehovet med ytterligare utbildningar.

Sammanställning av erfarenheter, kunskaper och önskemål utifrån möten och kontakter med olika aktörer

Projektledaren har under projektiden sammanträffat med en rad olika aktörer. Några av dem har deltagit i samband med rådslagen, några inte. Nedan presenteras vad som framkommit i samband med dessa möten.

Kvinnohus och brottsofferjourer

I länet finns två **kvinnohus**, ett i Karlskoga och ett i Örebro. Båda kvinnohusen har erfarenhet av att möta kvinnor utsatta för s.k. hedersrelaterat våld. År 2005 hade kvinnohuset i Örebro kontakt med 8 kvinnor som var utsatta för detta våld. Denna siffra gäller för dem vars problematik inte innefattar misshandel eller hot från en nuvarande eller före detta make, sambo eller pojkvän. Några av kvinnorna de haft kontakt med har haft problem med hedersrelaterat våld efter ett misshandelsförhållande.

Exempel på detta är kvinnor som levit i ett misshandelsförhållande, skiljt sig och i en förlängning riskerat att utsättas för hedersrelaterat våld om kvinnans familj anser att hon kränkt familjen genom att skilja sig eller valt att leva utan en man. Hur många det gäller har man inga siffror på eftersom dessa förs in i misshandelsstatistiken. När det gäller denna typ av våld lyfter båda kvinnohusen särskilt fram gruppen romer.

Enligt Kvinnohuset i Örebro skiljer sig hotbilden åt för de kvinnor som utsatts för hot av en man och de kvinnor som utsatts för hedersrelaterat våld. Man har på Kvinnohuset i Örebro identifierat två saker som medför problem för verksamheten. Dels att när det gäller hedersrelaterat våld finns en risk att den drabbades kvinnliga släktingar, via socialjouren, begär plats på boendet vilket innebär en säkerhetsrisk för samtliga boende på kvinnohuset. Dels att en del kvinnor som utsatts för hedersrelaterat våld ser som enda lösning att snabbt gifta om sig, vilket är en utgångspunkt som många gånger skiljer sig från den övriga kvinnorna boende på kvinnohuset ser som framkomlig.

Dessa olika utgångspunkter gör att man anser att kollektivt boende inte är en bra lösning i dessa fall. Båda kvinnohusen efterfrågar kunskap om hur man kan stötta kvinnor utsatta för hedersrelaterat våld. På Kvinnohuset i Karlskoga ser man ett konkret behov av möjligheter att gömma utsatta kvinnor. När det gäller samarbetet med socialtjänsten beskrivs detta något olika av de två kvinnohusen. Ett beskriver samarbetet med socialtjänsten som gott och man upplever att frågan om våld mot kvinnor tas på allvar. Det andra kvinnohuset upplever att kontakter med socialtjänsten kan liknas vid ett "lotteri" och i det fall en flicka är omyndig kan man idag inte rekommendera henne att ta kontakt med socialtjänsten. Detta är något man ser mycket allvarligt på.

Idag finns fyra **brottsofferjourer** i Örebro län. Av dessa har tre haft kontakt med ungdomar utsatta för hedersrelaterat våld. Brottsofferjouren Örebro-Lekeberg uppskattar att man under ett år har cirka 20 ärenden som rör denna problematik. Sedan ”råd och stöd” togs bort i Örebro kommun upplever man det på Brottsofferjouren Örebro-Lekeberg som om det uppstått ett glapp när det gäller jourens kontakter med socialtjänsten.

Tillfällen då detta konkret skapar hinder är när det uppstår språksvårigheter i kontakter med drabbade personer. En tolk kostar 7-800 kr/h, en kostnad som tidigare kunde lösas genom kontakter med ”råd och stöd”. I dagsläget går inte detta. I Brottsofferjourernas länsregionråd är man av den uppfattningen att skolorna behöver större beredskap för att kunna hanterat frågor som rör hedersrelaterat våld.

Ett problem som uppmärksammats av ett av länets kvinnohus och Brottsofferjouren Örebro-Lekeberg är att en del personer som söker stöd inte vill använda sig av tolkar från tolkcentralen med hänvisning till rädsla för skvaller.

Skolchefer

Skolchefer har det yttersta ansvaret för skolorna i en kommun. Vid ett möte med åtta skolchefer fick dessa skriftligen besvara de frågor som ställdes i samband med de verksamhetsinriktade rådslagen. När det gällde om man diskuterat begreppet hedersrelaterat våld svarade en skolchef att man fört lite diskussion om hur man skall arbeta med dessa frågor, en annan svarade att diskussioner är under process, en tredje att man säkert diskuterat men inte vid möten skolchefen själv deltagit i och en fjärde att man gjort en kartläggning om omfattningen och diskuterat hur det kan se ut.

En svarade att man diskuterat våld i allmänhet men inte s.k. hedersrelaterat våld specifikt och en svarade att man inte diskuterat frågan. Två avstod från att svara. Fråga två handlade om man kommit i kontakt med problematiken i verksamheten. Sex svarade nej, en avstod från att svara och en svarade att man kommit i kontakt med problemet genom elever inom vissa yrkesförberedande program.

Som svar på frågan om man känner att man i verksamheten idag kan bedöma, bemöta och stödja ungdomar som man misstänker kan vara utsatta för s.k. hedersrelaterat våld på ett bra sätt, svarade sex ja, bland annat med hänvisning till resursteamet, kunskap i organisationen, att man kan bemöta och stödja (däremot är det svårare att bedöma), personer som arbetar med svenska två, genom generella resurser för stöd till ungdomar i olika slag av svårigheter och genom att samordna det med våldsfrågor överhuvudtaget.

De som uttryckte att man idag kan göra något för ungdomar som man misstänker kan vara utsatta har också uttryckt att mera kunskaper behövs. Fem skolchefer svarar ja på frågan om man idag kan arbeta för att förebygga s.k. hedersrelaterat våld.

Exempel på ja-svar är att ”man kan göra detta genom stöd från resursteamet”, ”vi kan säkert arbeta med förebyggande åtgärder men jag är tveksam om vi gör det på annat sätt än att vara oerhört uppmärksamma på signaler och indikationer - för övrigt är ju detta en del i värdegrundsarbetet som vi bedriver ett systematiskt arbete kring” och ”genom att belysa och samtala om det”. Två svarade nej med hänvisning till att man ”inte ägnat frågan tillräckligt mycket uppmärksamhet” och att de ”i hemmet ser vi det som svårt (att förebygga)”.

På skolchefernas ”önskelistor” stod i första hand ”information/utbildning”, ”mer kunskap”, ”kompetens om vad det handlar om” och ”arbetsplan”.

För skolcheferna borde det, enligt mig, vara intressant att veta att 84 % av de skolsköterskor och skolkuratorer som i samband med det rådslag som arrangerades för dem svarade att de kommit i kontakt med problematiken i sin verksamhet. Skolchefernas övertygelse om att man idag kan bedöma, bemöta och stödja ungdomar delas inte i lika hög grad av skolsköterskor och skolkuratorer.

Också när det gäller frågan om i vilken utsträckning man idag kan arbeta förebyggande föreligger en diskrepans. Det torde vara av intresse för ansvariga för skolans verksamhet att titta närmare på dessa förhållanden för att kunna göra en adekvat bedömning av vad som behövs för att möjliggöra för personal inom skolan att aktivt arbeta såväl förebyggande som stödjande för den aktuella ungdomsgruppen.

Jourhemsfamiljerepresentanter i Örebro

Vid en träff med **jourhemsfamiljerepresentanter i Örebro** fick de som var närvarande från början av träffen (åtta av nio personer) skriftligen besvara samma frågor som användes vid rådslagen. När det gäller frågan om man diskuterat begreppet hedersrelaterat våld svarade tre att man inte diskuterat begreppet tidigare medan övriga svarade att man diskuterat detta.

Fem personer hade kommit i kontakt med hedersproblematik, huvudsakligen då flickor jourplacerats i familjer. Som svar på frågan om man känner att man i verksamheten idag kan bedöma, bemöta och stödja ungdomar som man misstänker kan vara utsatta för s.k. hedersrelaterat våld på ett bra sätt svarade tre ja och gav följande exempel på hur: "finnas, lyssna och hjälpa dem att hålla sig undan", "ta hjälp av sakkunnig, lyssna och läsa litteratur" och "bemöta och stödja; ta in så mycket information som behövs för att kunna stödja och skydda personer i utsatta situationer".

De fyra som svarat "nej" hänvisade till brist på kunskap. Två svarade att man idag kan arbeta förebyggande och gav följande exempel på hur: "samla på oss så mycket kunskap som möjligt och gå ut med information och stöd till de drabbades föräldrar och andra i släkten" och "vara med vid besök; aldrig låta dem behöva vara själva vid telesamtal". På "önskelistorna" stod kunskap/utbildning överst hos fem av dem som svarat. På "andra plats" nämndes bl.a. "erfarenhet", "kontaktpersoner" och "möjlighet till kontakt (direkt) med den drabbade och dess familj".

ÖreBRÅ

I samband med **ÖreBRÅ**: s internat i januari 2006 närvarade tolv av rådets ledamöter. Dessa fick skriftligen besvara de frågor som diskuterades i samband med rådslagen. Tre ledamöter svarade att man inte diskuterat begreppet hedersrelaterat våld, två svarade att man gjort detta "mycket lite". Övriga uppgav att man på något sätt diskuterat frågan.

När det gäller frågan om man kommit i kontakt med hedersproblematik i sin verksamhet svarade fem ledamöter nej. En svarade att man kommit i kontakt med frågan via föreläsningar och övriga sex ledamöter svarade att man på något sätt kommit i kontakt med frågan. Åtta ledamöter svarade att man inte känner att man i sin verksamhet idag kan bedöma, bemöta och stödja ungdomar som man misstänker kan vara utsatta för s.k. hedersrelaterat våld på ett bra sätt.

Exempel på anledningar till detta var: brist på resurser och kunskap och att det inte ingår i deras ansvarsområden. En representant svarade ja men kompletterade med att "vi kan nog bli bättre". Övriga tre svarade både ja och nej. Av dessa tre handlar ja-svaren om att lyfta upp frågan i diskussioner och att se över se över handläggning av sådana här frågor och i nej-svaren hänvisas till bristande kunskap.

På frågan om man anser att man i sin verksamhet idag kan arbeta för att förebygga s.k. hedersrelaterat våld svarade två ledamöter nej. Sju svarade ja och föreslog olika sätt på hur detta kan göras (de flesta har svarat i futurum, inte i presens), t.ex. genom att utveckla familjecentraler, genom att medverka till utbildning om frågorna och genom riktade insatser för att stärka flickors självkänsla.

På "önskelistan" för att i sin verksamhet framöver kunna arbeta förebyggande mot s.k. hedersrelaterat våld och för att kunna bemöta och stödja ungdomar utsatta för denna problematik svarade de flesta i första hand information/utbildning/ökad kunskap. Där näst kom "samverkan/samarbete". Vid genomläsning av svaren tolkar jag det som att ledamöterna oftast svarat utifrån sin "ordinarie" verksamhet och inte utifrån vad man gemensamt kan, eller skulle kunna, göra gemensamt inom ramen för ÖreBRÅ.

Utvecklingsområden

Förebyggande insatser samt bemötande och omhändertagande av ungdomar som riskerar att drabbas av, eller som drabbats av, s.k. hedersrelaterat våld, kräver att flera aktörer förbereder sig på mötet med denna problematik.

Utifrån de erfarenheter som gjorts i projekt ”länssamverkan mot s.k. hedersrelaterat våld” bör följande områden fokuseras:

- ökad **kunskap** hos aktörer som möter eller kan komma att möta ungdomar som utsatts för eller som riskerar att utsättas för s.k. hedersrelaterat våld
- upprättande av **handlingsplaner** i de aktuella aktörernas verksamheter
- **samverkan**.

Kunskap

Gemensamt för enskilda aktörer, grupper och deltagare i de verksamhetsinriktade rådslagen som arrangerats inom ramen för projektet är upplevelsen av att sakna tillräcklig kunskap om s.k. hedersrelaterat våld. Den upplevda bristen innefattar okunskap om problematiken, dess bakgrunder och mekanismer, okunskap om hur man kan arbeta förebyggande och okunskap om hur man bör agera i det fall problematiken aktualiseras i den egna verksamheten.

Många av dem som i samband med de verksamhetsinriktade rådslagen uppgav att de kommer i kontakt med hedersproblematik i sin verksamhet önskade mer kunskap för att framöver kunna arbeta förebyggande och för att kunna bemöta och stödja ungdomar som drabbas. Okunskap kan leda till att man känner osäkerhet inför hur man skall agera. Denna osäkerhet drabbar med stor sannolikhet berörda ungdomar men troligen också den stödperson eller handläggare som har att agera i ett ärende som rör heder.

Att rusta verksamheter med kunskap är nödvändigt för att kunna arbeta förebyggande och för att kunna agera i det fall verksamheten kommer i kontakt med en ungdom som lever i en situation där hedersproblematik kan vara aktuell. Denna ”rustning” kan vara avgörande för huruvida en ungdom får den hjälp och det stöd han eller hon har rätt till.

Johansson framförde i samband med rådslaget för skolsköterskor och skolkuratorer att kunskap är nödvändig för att kunna våga fråga och för att kunna ha beredskap att hantera svaren. Kunskap om en fråga eller en företeelse kan vara nödvändig för att kunna synliggöra okunskap – ju mer man vet, desto mer vet man att man inte vet.

Av denna anledning kan det vara befogat att tillse att personer som i sin verksamhet ”riskerar” att stöta på denna problematik tillhandahålls grundläggande kunskap om frågor som rör heder och vad som skiljer denna problematik från till exempel ”vanlig” ungdomsproblematik. För att ”kvalitetssäkra” en verksamhet i betydelsen att tillse att verksamheten har tillräcklig kunskap för att kunna hantera frågor som rör heder, kan det vara lämpligt att någon eller några tillåts specialisera sig inom området hedersproblematik.

Handlingsplaner

Den osäkerhet många vittnar om när det gäller förebyggande och stödjande insatser kan botten i att man saknar verktyg eller rutiner för hur man skall agera när ett ärende med inslag av heder aktualiseras. För att undanröja osäkerhet och för att verka som stöd för en verksamhet och en enskild stödperson eller handläggare bör handlingsplaner för hur denna problematik skall hanteras processas fram.

Arbete för att upprätta en handlingsplan för hur frågor som rör heder skall hanteras i den egna verksamheten bör bland annat sikta in sig på mötet med den enskilde ungdomen, verksamhetens egen beredskap och samverkan med andra aktörer. Bland annat bör följande frågor besvaras:

- Hur gör vi oss tillgängliga för ungdomen? Hur rustar vi oss så att utsatta ungdomar söker vårt stöd och vår hjälp? Hur ger vi utsatta ungdomar stöd och hjälp? Hur sätter vi ungdomens bästa i främsta rummet? Hur agerar vi om ungdomen är under 18 år respektive över 18 år?
- Hur ser vår verksamhet på dessa frågor (utifrån konventioner och andra styrdokument) och hur ser vår beredskap att möta denna problematik ut? Vad menar vi i vår verksamhet med s.k. hedersrelaterat våld? Vad gör vi idag? Vad kan vi utveckla? Hur ska vi arbeta förebyggande? Vilken gemensam hållning har vi i frågor som rör heder? Hur dokumenterar vi denna typ av ärenden? Hur ser våra anmälningsrutiner ut?
- Hur ser vår kontakt och dialog med det omgivande samhället ut? Vilka aktörer kan/bör/ska vi vända oss till i det fall ett ärende som rör heder aktualiseras? Vilka stödresurser kan vi hänvisa ungdomen till? När och hur kommunicerar vi med föräldrar?

Enligt Magnusson (2005) utgör en tydlig arbetsorganisation en grundbult när det gäller såväl framtagandet som tillämning av en lokal handlingsplan. Kommunernas arbete för att bekämpa mäns våld mot kvinnor och tillhandahålla stöd och skydd åt ungdomar, som riskerar att utsättas eller som har utsatts, får inte vara avhängigt en enskild tjänstemans personliga engagemang och kunskaper – handlingsplanen måste förankras på chefsnivå och byggas in i respektive organisation. Det är också nödvändigt med konsensus om hur man bör agera i möte med hedersproblematik så att en enskild stödperson eller handläggare inte behöver stå ensam med viktiga avgöranden.

Alla länets innevånare kan inte förväntas leva efter samma normer men det finns normer som måste respekteras av alla. Till dessa räknas bland annat den svenska lagstiftningen och de konventioner som nämnts ovan. För att konkretisera detta vore det önskvärt att tydliga handlingsplaner, både gällande förebyggande och akuta insatser för drabbade ungdomar, utvecklades på central och lokal nivå.

En länsgemensam handlingsplan med stöd och legitimitet på central nivå, skulle kunna utgöra en utgångspunkt för upprättande av handlingsplaner anpassade utifrån lokala förhållanden, men det är i dagsläget omöjligt att avgöra när en adekvat länsövergripande handlingsplan för arbete med frågor som rör hedersproblematik skulle kunna färdigställas. Kanske förutsätter rent av en adekvat länsövergripande handlingsplan att den föregåtts av att enskilda verksamheter först informerat sig om sina egna möjligheter och skyldigheter att arbeta med frågor som rör hedersproblematik och konkretiserat detta i lokala planer?

Den ena typen av planer utesluter dock inte andra – de kan komplettera varandra. Den drabbade ungdomen är inte hjälpt av att länets kommuner har en plan för hur våldet ska minska på lång sikt om inte verksamma i kommunerna har kunskap och verktyg som stöd för att bemöta de ungdomar som riskerar att drabbas eller som drabbats. Det behövs planer både för hur redan utsatta ungdomar ska hjälpas och planer för hur man i länets kommuner ska minska och förebygga s.k. hedersrelaterat våld.

Samverkan

Samverkan handlar många gånger om att flera aktörer med särskilt ansvar för en fråga utvecklar ett gemensamt synsätt och en gemensam målsättning i arbetet med denna. Genom samarbete och samtal med aktörer utanför den egna verksamheten kan möjligheter att arbeta förebyggande och stödjande stärkas. Ett bra stöd till, och ett korrekt bemötande av ungdomar som riskerar att utsättas för, eller som utsatts för, s.k. hedersrelaterat våld, förutsätter att man känner till den egna verksamhetens möjligheter och skyldigheter att ge stöd och hjälp, men också att man känner till och kan ge korrekt information om vad andra verksamheter kan och skall göra i ärenden då inslag av hedersproblematik är aktuell.

I den delen av stadsbudgeten för 2006 (Regeringskansliet, prop. 2005/06:1) som rör rättsväsendet framhåller regeringen, beträffande samarbete för att förebygga brott och ge stöd till brottsoffer, att *i det konkreta arbetet, inte minst på lokal nivå, finns viktiga beröringspunkter mellan brottsofferstödjande och brottsförebyggande verksamheter. Det förekommer /.../ att lokala brottsofferjourer och lokala brottsförebyggande råd samarbetar och därigenom delar kunskaper och erfarenheter. Genom samarbete av detta slag skapas möjligheter för att i större utsträckning anlägga ett brottsofferperspektiv i det brottsförebyggande arbetet och ett brottsförebyggande perspektiv i brottsofferarbetet.* Det finns enligt mig skäl att tro att ett sådant samarbete även skulle kunna komma ungdomar som riskerar att utsättas för eller som utsatts för s.k. hedersrelaterat våld till gagn.

Samverkansprocesser kan stödjas av att man upprättar rutiner för informationsutbyte. Ett annat sätt är att skapa forum för gemensamma utbildningar avseende frågor som rör heder. Icke att förglömma i detta sammanhang är att föräldrar kan utgöra resurser som kan bjudas in till dialog och samverkan, allra helst innan problem har uppstått.

Projektets fortsättning

Regionförbundet Örebro län fortsätter projekt länssamverkan mot s.k. hedersrelaterat våld under perioden april 2006 till och med april 2007. Under detta år kommer Regionförbundet Örebro län att arbeta för ökad kunskapsutveckling om hedersproblematik. I detta arbete kommer skolor i länet att prioriteras.

Det är sannolikt inte realistiskt att samtliga personer som arbetar i verksamheter där man kan komma i kontakt med ungdomar som riskerar att utsättas för eller som utsatts för s.k. hedersrelaterat våld, kan ha tillräckliga kunskaper för att hantera frågor som rör heder på bästa sätt. Mot bakgrund av detta kommer Regionförbundet Örebro län att arbeta för att få till stånd ett nätverk som planeras utgöra en ”**expertgrupp**” avseende hedersrelaterat våld. Tanken är att länsexpertgruppen i förlängningen skall utgöra ett bollplank och ett stöd åt verksamheter i länet som kommer i kontakt med hedersproblematik. En ”expertgrupp” undantar dock inte att enskilda verksamheter tar ett eget ansvar för arbetet med s.k. hedersrelaterat våld.

Under projektets andra år kommer också ett arbete med att stimulera till utveckling av handlingsplaner och förebyggande åtgärder i verksamheter som kommer i kontakt med ungdomar som riskerar att utsättas för eller som utsatts för s.k. hedersrelaterat våld att prioriteras.

För att öka förutsättningarna för att det påbörjade arbetet skall kunna fortleva efter projektets upphörande i april år 2007 kommer Regionförbundet Örebro län, i det fall en överenskommelse om **regional brottsoffersamverkan** fattas, verka för att frågor som rör hedersrelaterat våld inlemmas i detta. Offer för s.k. hedersrelaterat våld är en mycket utsatt grupp brottsoffer. Som grupp är man i behov av stöd precis som barn som riskerar att utsättas för, eller utsatts för, brott, mobbing/kränkning och barn som utsätts för sexuella övergrepp.

Utifrån kunskap om att det är mer som förenar än som skiljer olika brottsofferkategorier åt (Lindgren et.al, 2004) är en av Örebro läns utmaningar att kraftsamla kring såväl förebyggande som stödande insatser för personer som riskerar att utsättas för eller som utsatts för brott, oavsett anledningen till brottet. Detta för att ta tillvara brottsoffrens mänskliga rättigheter.

Frågor om s.k. hedersrelaterat våld bör, ur en eller flera aspekter, lyftas och diskuteras i en rad samhälleliga verksamheter. Ny kunskap genereras ständigt varför det kan vara viktigt att finna former för fortsatt kunskapsbevakning och bevakning av utveckling inom området s.k. hedersrelaterat våld specifikt och brottsofferfrågor generellt. Att ständigt utmana den kunskap vi har idag genom att hålla sig ajour med forskning och utveckling och hitta former för hur ny kunskap skall kunna införlivas i den egna verksamheten kan vara viktigt för att föra brottsofferarbete framåt.

Avslutningsvis

Under projektets gång har jag emellanåt stött på människor med inställningen att frågor som rör hedersproblematik är så ”smala” och/eller ”perifera” att man inte ansett dem nödvändiga att arbeta med i den egna verksamheten. Jag vill påpeka att jag mött denna inställning även i verksamheter där det under projektperioden kommit till min kännedom att problemen varit aktuella. Jag kan förstå denna hållning med vilken man signalerar att ”det vi inte ser, det finns inte” för att man på så sätt skall kunna skjuta ansvaret för frågan ifrån sig och underlåta att arbeta med den. Min förståelse sträcker sig dock inte så långt som till att jag också vill försvara den hållningen.

Det finns enligt mig all anledning att se och bemöta de ungdomar som riskerar att drabbas, eller som drabbats, utifrån att de är enskilda individer, som oavsett etnicitet, religion, kön och sexuell läggning i händelse av behov av stöd eller vid utsatthet för brott skall bemötas med respekt. Oavsett anledning till att en ungdom utsatts för brott har han eller hon rätt att bli bemött utifrån sin egen upplevelse av det inträffade. Det är min förhoppning att den tid och energi som i framtiden läggs på att skaffa sig kunskap, formulera ställningstaganden mot och på att upprätta handlingsplaner för hur ärenden med inslag av heder skall handläggas, också skall komma andra ”brottsoffer-kategorier” till del.

Hedersproblematik i ett ärende belyser hur komplex brottsofferproblematik kan vara, men belyser också att komplexitet kan dölja sig även i till synes ”enkla fall”. Förhoppningsvis kan kunskap om hedersproblematik belysa att det inte går att ta något för givet i kontakt med en stöd- eller hjälpsökande ungdom. Ungdomen måste alltid bemötas med respekt utifrån hans eller hennes upplevelse och livssituation och arbetet med att ge stöd och hjälp måste ta sin utgångspunkt hos individen.

Litteratur- och källförteckning

- Boldt, J., Roth, H., Nilsson, A. & Broström, E. (2003). *Starkare än du tror*. Liber Distribution. Stockholm.
- Brottsförebyggande rådet (1996), *Allas vårt ansvar – ett nationellt brottsförebyggande program*. Ds 1996:59. Justitiedepartementet.
- Brottsförebyggande rådet (1999:5), *Bygga upp brottsförebyggande arbete. Lokalt brottsförebyggande arbete. Idéskrift # 1 från Brottsförebyggande rådet*.
- Brottsförebyggande rådet (2002:8), *Att förebygga våld mot kvinnor i nära relationer. Idéskrift # 9*.
- Brottsoffermyndigheten (2005), *Till dig som utsatts för brott*.
- Björktomta, S-B. (2005). *Unga kvinnor, frihet och heder – om socialt arbete och hedersrelaterat våld*. Arbetsrapportserie nr 37. Sköndalsinstitutet.
- de los Reyes, P. (2003). *Patriarkala enklaver eller ingemansland? Våld, hot och kontroll mot unga kvinnor i Sverige*. Integrationsverkets skriftserie IV.
- Förenta Nationerna, Generalförsamlingen (1985). *Deklaration om grundläggande rättsprinciper för offer för brott och maktmissbruk*. (A/RES/40/34)
- Hindberg, B. (2004). Barn och ungdomar som brottsoffer. I Lindgren et.al. (red.), *Utsatta och sårbara brottsoffer* (s. 241-286). Jure Förlag AB, Stockholm.
- Integrationsverket (2002). *Lärande exempel – att förebygga konflikter mellan individ och familj*. Integrationsverkets rapportserie 2002:14.
- Johnsson-Latham, G. (2005). *Patriarkalt våld som hot mot mänsklig säkerhet – en kartläggning av åtgärder mot patriarkalt våld och förtryck, särskilt i hederns namn, mot kvinnor och homo- och bisexuella samt transpersoner*. Regeringskansliet. EO-Print, Stockholm.
- Knutagård, H. och Nidsjö, E. (2004). *Hedersrelaterat våld mot ungdomar på grund av sexuell läggning*. Länsstyrelsen i Skåne län. Rapport 2004:24.
- Kvinnoforum (2005). *Honour Related Violence. European Resource Book and Good Practice*.
- Leviner, P. (2005). *Anmälningsplikt och riskbedömning – professionernas roller och ansvar*. Föreläsning 2005-10-18.
- Lindgren, M., Pettersson, K-Å. & Hägglund, B. (2004). *Utsatta och sårbara brottsoffer*. Jure, Stockholm.
- Lundgren, E., Heimer, G., Westerstrand, J. & Kalliokoski, A-M. (2001). *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfångsundersökning*. Brottsoffermyndigheten och Uppsala universitet.

- Länsstyrelsen Stockholms län (2005). *Resursteam mot hedersrelaterat våld. Stöd till myndigheternas insatser för utsatta ungdomar.*
- Länsstyrelsen Södermanland (2005). *Förtryck och våld i hederns namn.* Sörmlandsbilder 4:2005.
- Länsstyrelsen Västra Götalands län (2005). *Mot hedersrelaterat våld, för jämställdhet och mänskliga rättigheter.* Rapport 2005: 15.
- Magnusson, T. (2005). *Handbok i hedersproblematiken.* Länsstyrelsen Blekinge län. Serienr: 2005:5.
- Mjörnell, R. (2005). *Handbok mot diskriminering, förtryck, hot och våld i hederns namn.* Gender Development Network.
- Regeringskansliet (2005). *Regeringen uppdrar åt Socialstyrelsen att kartlägga förekomsten av hedersrelaterat våld.* Pressmeddelande Justitiedepartementet 7 oktober, 2005.
- Regeringen (2006). *Makt att forma samhället och sitt eget liv – nya mål i jämställdhetspolitiken.* Prop. 2005/06:155.
- Regeringskansliet (prop. 2005/06:1). *Budgetpropositionen för 2006.*
- Reyes, M-P. (2005). *Resursteam mot hedersrelaterat våld. Stöd till myndigheternas insatser för utsatta ungdomar.* Länsstyrelsen i Stockholms län.
- Schlytter, A (2004). *Rätten att själv få välja.* Studentlitteratur, Lund.
- Socialdepartementet (2005). *Socialtjänstens stöd till våldsutsatta kvinnor.* Dir. 2005:32.
- Socialstyrelsen (2002). *Flickor som lever under hot och tvång i familjer med starkt patriarkala värderingar.* Meddelandeblad Nr 6/02.
- Socialstyrelsen (2005). *Att tala med barn.*
http://www.socialstyrelsen.se/Om_Sos/organisation/Socialtjanst/Enheter/Etiksekretariat/index.htm
- Socialstyrelsen och Länsstyrelserna (2005a). *Nationellt konsultativt stöd för socialtjänst och andra verksamheter i arbetet mot hedersrelaterat våld.* Artikelnr 2005-131-14. Publicerad på www.socialstyrelsen.se, mars 2005.
- Socialstyrelsen och Länsstyrelserna (2005b). *Kommunala handlingsplaner för våldsutsatta kvinnor.* Artikelnr 2005-131-39. Publicerad på www.socialstyrelsen.se, oktober 2005.
- Stiftelsen Allmänna Barnhuset (2005). *Att möta flickor och pojkar i starkt patriarkala familjer – teori och praktik.* Skriftserie 2005:3.
- Swanberg, L K (2002). *Hedersmordet på Pela.* Bokförlaget DN, Stockholm.

United Nations General Assembly (2004). *Violence against women. Report of the Secretary-General*. A/59/281.

www.amnesty.se

REGIONFÖRBUNDET ÖREBRO LÄN
Besök: NetCity, Forskarvägen 1
701 83 ÖREBRO
Tel 019-602 63 00 Fax: 019-18 98 29
regionorebro@regionorebro.se